

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ О. М. БЕКЕТОВА

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ

КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ І ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему
**«УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
4 курсу групи ПУіА 2022-1
спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування»
освітньо-професійної програми
«Публічне управління та
адміністрування»

Юлія ТВЕРИТНІКОВА
(ім'я та прізвище)

Керівник Світлана ГАЙДУЧЕНКО
(ім'я та прізвище)

Рецензент Сергій КИРІЙ
(ім'я та прізвище)

Рецензент Христина КАЛАШНІКОВА
(ім'я та прізвище)

Харків – 2026 року

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ О. М. БЕКЕТОВА

Навчально-науковий інститут економіки і менеджменту
Кафедра менеджменту і публічного адміністрування
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»
Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
проф. Марина НОВІКОВА

«19» травня 2026 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Тверитнікової Юлії Олексіївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Удосконалення публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України»
2. Керівник роботи Гайдученко Світлана Олександрівна, д-р. наук з держ. упр., професор
затверджені наказом від 19.05.2026 р. № 428-03
Строк подання здобувачем роботи 22.06.2026 р.
3. Вихідні дані до роботи чинне законодавство, матеріали переддипломної практики, періодична спеціальна література, інші джерела.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: Розділ 1. Теоретичні засади формування та реалізації публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України. Розділ 2. Аналіз сучасного стану публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України. Розділ 3. Напрями удосконалення публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України.
5. Перелік графічного матеріалу: 1. Титульний лист. 2. Актуальність теми, мета, об'єкт, предмет, новизна. 3. Завдання, зумовлені досягненням мети кваліфікаційної роботи. 4. Демографічна безпека. 5. Модель державної політики забезпечення демографічної безпеки. 6. Місце демографічної безпеки в системі управління національною безпекою. 7. Кількість громадян України, які перебувають за кордоном (станом на 01.02.2024). 8. Загальний коефіцієнт народжуваності в Україні 1955-2024 роки. 9. Динаміка кількості

народжень та смертей в Україні у січні-червні 2018-2024 рр. 10. Проблемні аспекти демографічної безпеки в Україні. 11. Основні напрями удосконалення правового забезпечення демографічної безпеки України. 12. Інформаційні та економічні інструменти забезпечення демографічної безпеки України. 13. Практичні рекомендації щодо адаптації демографічної політики до євроінтеграції. 14–15. Висновки дослідження відповідно до завдань.

6. Дата видачі завдання 19 травня 2026 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	Дослідження основних літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи	01.06.2026-06.06.2026	виконано
2.	Розділ 1 Теоретичні засади формування та реалізації публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України	01.06.2026-06.06.2026	виконано
3.	Розділ 2 Аналіз сучасного стану публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України	07.06.2026-12.06.2026	виконано
4.	Розділ 3 Напрями удосконалення публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України	13.06.2026-16.06.2026	виконано
5.	Висновки	17.06.2026	виконано
6.	Оформлення графічного матеріалу	18.06.2026	виконано
7.	Оформлення пояснювальної записки	19.06.2026-21.06.2026	виконано
8.	Попередній захист	22.06.2026	виконано
9.	Захист	24.06.2026-25.06.2026	

Здобувачка вищої освіти

_____ (підпис)

Юлія ТВЕРИТНІКОВА

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Світлана ГАЙДУЧЕНКО

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	8
1.1. Державна політика забезпечення демографічної безпеки: поняття і сутність.....	8
1.2. Стан та тенденції наукових досліджень проблем забезпечення демографічної безпеки в межах державної політики.....	16
1.3. Основні чинники, ризики та інструменти гарантування демографічної безпеки в контексті національної безпеки України.....	23
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	34
2.1. Вплив воєнного часу на державну політику у сфері демографічної безпеки.....	34
2.2. Зміни міграційних процесів в умовах війни у системі демографічної безпеки.....	43
2.3. Особливості динаміки демографічних показників у період війни та проблемні аспекти демографічної безпеки України.....	50
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	60
3.1. Удосконалення правового забезпечення демографічної безпеки України в контексті воєнного часу.....	60
3.2. Формування та розвиток інформаційних і економічних інструментів забезпечення демографічної безпеки України.....	68
3.3. Практичні рекомендації щодо адаптації механізмів державної політики демографічної безпеки до вимог євроінтеграції.....	76
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87

ВСТУП

Сучасна демографічна ситуація в Україні перебуває у критичному стані, що значно загострилося через повномасштабну агресію з боку Росії. Спостерігається швидке зменшення чисельності населення, низькі показники народжуваності, високий рівень смертності, активні міграційні процеси та порушення вікової структури. Це створює серйозну загрозу не лише для відтворення населення, а й для економічної стабільності, соціальної стійкості держави, її обороноздатності та національної безпеки.

Особливого значення ці проблеми набули в умовах воєнного стану, коли значна кількість громадян була змушена залишити свої домівки, стати внутрішньо переміщеними особами або тимчасово виїхати за кордон. Військові дії спричинили значні людські втрати, порушили природні процеси відтворення населення та призвели до руйнування соціальної інфраструктури, яка підтримує демографічну стабільність. Ці трансформаційні зміни вимагають оновлених підходів до державної політики у сфері демографічної безпеки, що враховують специфіку воєнного часу.

Крім того, прагнення України до інтеграції в європейські структури потребує узгодження національної політики демографічної безпеки з європейськими стандартами та практиками, а також розробки нових інструментів фінансового стимулювання стабільності населення. Це підкреслює необхідність глибокого теоретичного аналізу та практичного вирішення існуючих демографічних проблем.

Вивчення питань формування державної політики у сфері демографічної безпеки має міждисциплінарний характер і потребує опори на результати досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджували різні аспекти цієї проблеми, це такі як: Г. Бекер, А. Вигнолес, О. Власюк, В. Геєць, Л. Дерден, П. Карнеро, А. Кравченко, Е. Лібанова, М. Лофстром, Ю. Макогон, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій,

С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Ригетс, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, Дж. Симон, А. Філіпенко та інші.

Водночас питання удосконалення публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України у контексті війни залишаються недостатньо опрацьованими в наукових дослідженнях. Це обумовило актуальність теми кваліфікаційного дослідження.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад публічного управління демографічною безпекою та розробка практичних рекомендацій щодо оптимізації публічної політики України у сфері забезпечення сталого демографічного розвитку.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- узагальнити теоретичні засади формування та реалізації публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України;
- проаналізувати сучасний стан публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України;
- дослідити особливості динаміки демографічних показників у період війни та проблемні аспекти демографічної безпеки України;
- визначити напрями удосконалення публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України;
- надати практичні рекомендації щодо адаптації механізмів державної політики демографічної безпеки до вимог євроінтеграції.

Об'єкт дослідження – публічна політика у сфері забезпечення демографічної безпеки України.

Предмет дослідження – механізми та інструменти публічної політики, спрямовані на забезпечення демографічної безпеки України та підвищення ефективності соціально-демографічних стратегій.

Методи дослідження. Відповідно до мети та поставлених завдань у дослідженні застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи та підходи. Системний та діалектичний аналіз дозволив дослідити стан та тенденції наукових досліджень проблем забезпечення демографічної безпеки

у межах державної політики. Формально-логічний метод сприяв дослідженню ключових чинників, ризиків та інструментів гарантування демографічної безпеки в контексті національної безпеки України. Методи аналізу та синтезу дозволили проаналізувати сучасний стан публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України. Метод узагальнення дав можливість узагальнити напрями удосконалення правового забезпечення демографічної безпеки та інформаційних і економічних інструментів забезпечення демографічної безпеки України в контексті воєнного часу. Методи індукції, дедукції, та прогнозування використано для визначення практичних рекомендацій щодо адаптації механізмів державної політики демографічної безпеки до вимог євроінтеграції.

Теоретичною базою кваліфікаційного дослідження є фундаментальні положення теорії публічного управління, дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, а емпіричною – нормативно-правові акти України, дані соціологічних опитувань, матеріали науково-практичних конференцій, публікації наукових видань, статистичні матеріали.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для розробки та вдосконалення державних програм і заходів у сфері демографічної політики, планування соціальних та економічних стратегій, спрямованих на підвищення народжуваності, підтримку сімей та регулювання міграційних процесів в Україні, а також для покращення системи оцінки ефективності публічних політик у цій сфері.

Результати кваліфікаційної роботи апробовані під час ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Правові засади організації та здійснення публічної влади» м. Хмельницький 14 травня 2026 р. Доповідь була представлена на тему «Удосконалення публічної політики у сфері забезпечення демографічної безпеки України».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Державна політика забезпечення демографічної безпеки: поняття і сутність

У сучасних умовах глобальних змін та кризових явищ демографічні процеси набувають особливого значення для безпеки держави, що зумовлює необхідність розробки ефективних механізмів її забезпечення. Перед аналізом демографічної безпеки доцільно розглянути саме поняття безпеки, яке є багатогранним і проявляється в різних сферах – громадській, інформаційній, природній, військовій, економічній тощо.

Поняття «безпеки» часто пов'язують із ризиком, небезпекою, загрозою та конкретним об'єктом – технічною системою, людиною, суспільством чи державою. Деякі автори акцентують увагу на захисній функції безпеки. У наукових працях розрізняють безпеку особи, суспільства, держави, національну, економічну, соціальну та інші її види. Безпека – це стан об'єкта, який дозволяє зберігати його основні характеристики та властивості під впливом критичних внутрішніх і зовнішніх чинників. Перевищення допустимих меж впливу цих чинників створює загрозу стабільному функціонуванню системи, що потребує своєчасного виявлення і нейтралізації ризиків. Дане визначення є основою для розуміння економічної безпеки. Вона відображає здатність економічної системи зберігати стійкість, адаптуватися до змін та протистояти загрозам, забезпечуючи сталий розвиток і національні економічні інтереси. В економічній безпеці закладено здатність підтримувати стабільне функціонування економіки навіть за умов внутрішніх і зовнішніх викликів. Економічна безпека – це стан національної економіки, який забезпечує її стійкість перед загрозами, високу

конкурентоспроможність у глобальному середовищі та здатність до збалансованого і сталого розвитку.

Економічна безпека охоплює фінансову стабільність, захист внутрішнього ринку, продовольчу безпеку, ефективне використання ресурсів, а також розвиток стратегічно важливих галузей – енергетики, промисловості та сільського господарства. Важливими її елементами є підтримка макроекономічної стабільності та залучення інвестицій. Економічна безпека включає дев'ять основних складових: демографічну, енергетичну, виробничу, макроекономічну, інвестиційно-інноваційну, продовольчу, соціальну зовнішньоекономічну та фінансову безпеки [27]. Кожна з них забезпечує досягнення конкретних завдань. Енергетична безпека передбачає стабільне постачання енергоресурсів, їх ефективне використання та розвиток власної інфраструктури.

Соціальна безпека забезпечує добробут населення, захист прав громадян, зниження бідності та соціальної нерівності, доступ до освіти, медицини, соціального захисту та гідних умов праці. Порядок денний сталого розвитку до 2030 року визначає 17 цілей, що охоплюють боротьбу з бідністю, збереження довкілля та добробут населення, а система соціального захисту зазначена як «основний механізм забезпечення захисту осіб та сімей від соціальних ризиків і непередбачуваних життєвих ситуацій упродовж усього життєвого шляху» [78].

Соціальна безпека також спрямована на недопущення масових протестів, міграційних криз і інших форм соціальної напруженості, здатних порушувати стабільність держави. Особливої уваги заслуговує демографічна безпека, поняття якої увійшло до наукового обігу наприкінці ХХ століття.

У 50–70-х рр. ХХ ст. наукові дослідження зосереджувалися переважно на кількісних параметрах демографічних процесів і їхньому впливі на економіку. Починаючи з 80-х рр., демографічна безпека почала розглядатися як складова національної безпеки, а наприкінці ХХ ст. – як самостійний об'єкт наукового аналізу.

На законодавчому рівні робилися спроби визначити поняття «демографічна безпека». Зокрема, у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України (наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60, нині – втрачена чинності) та в чинних Методичних рекомендаціях, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р., її трактовано як «стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, що забезпечує розвиток України з урахуванням збалансованих інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян» [27].

Демографічна безпека представляє із себе функціонування і розвиток популяції як такої в її вікових, статевих та етнічних параметрах, співвідношення з національними інтересами держави, які складаються з забезпечення цілісності, суверенності, незалежності та збереження геополітичного статусу [2]. Демографічна безпека – це система параметрів природного й механічного руху та структури населення, що дозволяє ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози щодо забезпечення сталого розвитку суспільства і життєдіяльності людини [3]. Демографічна безпека являє собою сукупність умов і заходів, спрямованих на забезпечення стабільного та сталого розвитку населення країни [18].

Аналіз наукових підходів до трактування демографічної безпеки свідчить, що переважна більшість дослідників розглядають її, подібно до законодавчого підходу, як стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх демографічних загроз. Значна частина науковців акцентує увагу на відтворенні населення як ключовому елементі демографічної безпеки. Деякі дослідники підкреслюють взаємозв'язок демографічної та соціальної безпеки. Більшість авторів прямо пов'язують демографічну безпеку з національною безпекою та національними інтересами, наголошуючи на збереженні суверенітету, територіальної цілісності та геополітичного статусу держави.

Дослідники часто включають у визначення демографічної безпеки

систему кількісних і якісних показників. Наприклад, акцентують на кількісному та якісному розвитку населення, на його вікових, статевих та етнічних характеристиках, на позитивній динаміці цих параметрів. Деякі науковці підкреслюють роль соціальних інститутів у забезпеченні соціокультурного аспекту демографічного відтворення. Окрему увагу науковці приділяють аспекту стабільності та сталого розвитку.

Таким чином, демографічна безпека є міждисциплінарним об'єктом дослідження, що охоплює економіку, соціальну географію, національну безпеку, державне управління, а також окремі напрями біології та лінгвістики, зокрема проблеми збереження мовних спільнот [65].

Узагальнення наукових підходів дозволяє систематизувати основні трактування демографічної безпеки за трьома напрямками.

Перший – безпеково-захисний підхід, у межах якого демографічна безпека розглядається як стан захищеності держави, суспільства та населення від внутрішніх і зовнішніх демографічних загроз. Основний акцент робиться на захисті життєво важливих інтересів, своєчасному виявленні та нейтралізації ризиків.

Другий – відтворювально-динамічний підхід, що зосереджується на процесах відтворення населення та їх якісних і кількісних характеристиках. У цьому випадку демографічна безпека ототожнюється з життєздатністю та збалансованістю відновлення поколінь за умови збереження людського потенціалу.

Третій – стабілізаційно-розвитковий підхід, який інтерпретує демографічну безпеку крізь призму стабільності та сталого розвитку. Його представники підкреслюють важливість стійкості до депопуляції, підвищення якості життя та створення умов для довгострокового демографічного розвитку.

Зазначені підходи не суперечать один одному, а взаємодоповнюються, що відображає комплексну природу демографічної безпеки як поєднання захисту від загроз, забезпечення відтворення населення та сприяння сталому

розвитку суспільства. На інституційному рівні демографічну безпеку визначають як стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток країни відповідно до її національних інтересів у демографічній сфері. Мова йде про гарантоване відтворення населення, збереження людського потенціалу, збалансовану демографічну структуру та стійкий розвиток. До ключових цілей демографічної безпеки відносять зростання чисельності населення, поліпшення його здоров'я, розвиток духовного та інтелектуального потенціалу, зміцнення сім'ї, створення умов для народження й виховання дітей, а також оптимізацію міграційних процесів і досягнення позитивного міграційного сальдо [9].

Узагальнюючи наукові підходи, демографічну безпеку доцільно визначати як стан захищеності держави, суспільства та особи від демографічних загроз, що характеризується збалансованими показниками відтворення населення, оптимальною віковою, статевою та етнічною структурою, ефективним функціонуванням соціальних інститутів і відповідає національним інтересам, забезпечуючи сталий розвиток на всіх рівнях. Таке розуміння ґрунтується на інтеграції структурно-кількісної, якісно-відтворювальної та інституційно-регуляторної складових, які формують основу державної політики у соціальній, економічній, міграційній та регіональній сферах (рис. 1.1).

Важливо окреслити зміст демографічної політики та визначити її співвідношення з державною політикою забезпечення демографічної безпеки. У наукових дослідженнях демографічну політику часто пов'язують із політологією, розглядаючи її як прикладний напрям, спрямований на аналіз процесів прийняття рішень, що впливають на тип і якість відтворення населення. Її розуміють як складову соціально-економічної політики держави або як систему державних заходів і програм, спрямованих на регулювання демографічних процесів, зокрема народжуваності, смертності та міграції, а також структури населення [27]. Демографічна політика – це сукупність соціальних, економічних, правових та організаційних заходів держави,

спрямованих на регулювання процесів відтворення населення. Водночас вона зосереджується переважно на окремих демографічних показниках і не охоплює весь спектр демографічних загроз національній безпеці.

Державна політика забезпечення демографічної безпеки є ширшим і більш комплексним поняттям, яке включає демографічну політику як одну зі складових. Її елементи інтегровані у різні блоки державного управління, насамперед соціальну та економічну політику. Стан демографічної безпеки формує вимоги до державної політики, тоді як державна політика виступає інструментом її забезпечення.

Таким чином, між ними існує взаємозалежний зв'язок, що формує цілісну систему управління демографічними процесами та реагування на демографічні виклики. Отже, державна політика забезпечення демографічної безпеки як самостійним напрямом державного управління.

Попри широке використання терміна «державна політика» у законодавстві (соціальна, економічна, зовнішня тощо), у науковому середовищі досі відсутнє єдине узгоджене розуміння його сутності. У наукових джерелах державну політику трактують по-різному: як діяльність органів влади з реалізації політичного курсу та досягнення цілей [60]; як систему дій державних інституцій відповідно до визначених завдань і принципів [12] тощо.

Державну політику розглядають як діяльність, процес, інструмент або поєднання цих характеристик, що ускладнює формування чіткого визначення політики забезпечення демографічної безпеки. З урахуванням специфіки демографічної сфери державну політику забезпечення демографічної безпеки доцільно визначати як цілеспрямовану, системну та циклічну діяльність органів державної влади у взаємодії з інститутами громадянського суспільства і бізнесу, спрямовану на оптимізацію відтворення населення, збереження його якісних характеристик, регулювання міграційних процесів і запобігання демографічним загрозам шляхом розроблення, реалізації та моніторингу відповідних стратегій і програм. Отже, поняття державної

політики у сфері демографічної безпеки є досить багатоаспектним. Ефективність такої політики має ґрунтуватися на системному демографічному аналізі та прогнозуванні з урахуванням вікової структури, міграційних процесів і регіональних особливостей населення з метою забезпечення національної безпеки та сталого розвитку.

Рис. 1.1. Взаємозв'язок між демографічною безпекою та державною політикою [7]

Процес формування й реалізації державної політики забезпечення демографічної безпеки є складним і багаторівневим. У наукових дослідженнях для його опису застосовуються – концепція циклу політики, що отримала широке визнання як в Україні, так і за кордоном. Модель циклу політики розглядає державну політику як замкнену послідовність взаємопов'язаних етапів, у якій кожна фаза логічно продовжує попередню, а завершальний етап стає основою для нового циклу (рис. 1.2). Отже, державна політика забезпечення демографічної безпеки є цілісною системою заходів, спрямованих на досягнення збалансованих демографічних параметрів і нейтралізацію загроз, що реалізується через безперервний циклічний процес аналізу, розроблення, впровадження та коригування управлінських рішень. Запропоновані підходи дозволяють трактувати демографічну безпеку не лише як стан захищеності, а як динамічний процес управління демографічним розвитком в інтересах національної безпеки та сталого розвитку суспільства.

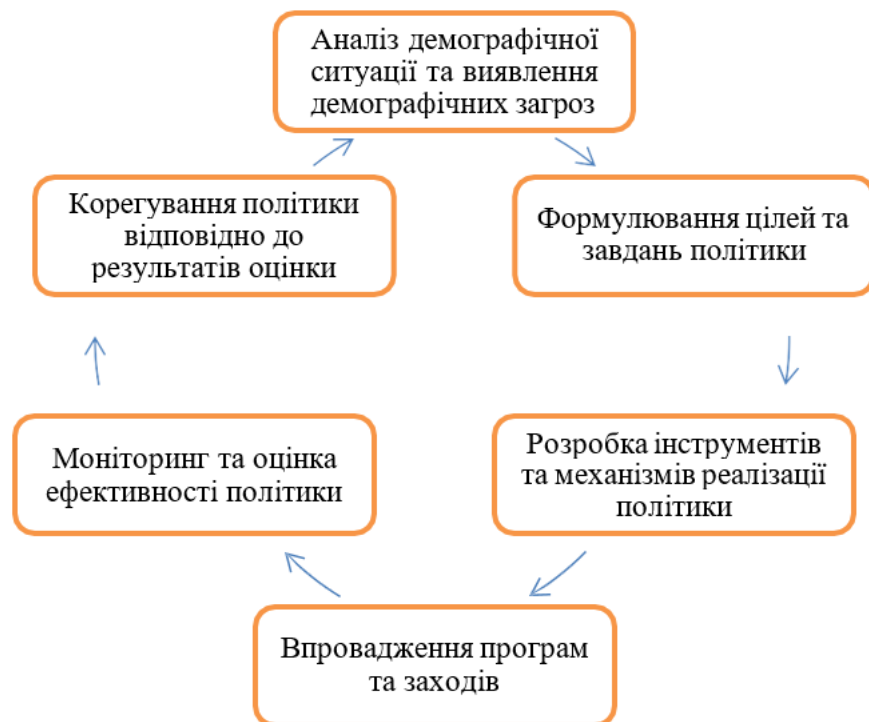

Рис. 1.2. Модель державної політики забезпечення демографічної безпеки

Таким чином, державна політика забезпечення демографічної безпеки є комплексним і багатоаспектним напрямом державного управління, спрямованим на захист від демографічних загроз, забезпечення збалансованого відтворення населення та збереження його якісних характеристик. Вона поєднує стратегічні цілі та практичні інструменти впливу на демографічні процеси, реалізується через безперервний циклічний механізм аналізу, планування, впровадження й коригування управлінських рішень та ґрунтується на взаємодії органів влади, бізнесу й інститутів громадянського суспільства. У такому розумінні державна політика забезпечення демографічної безпеки виступає не лише засобом реагування на демографічні виклики, а й ключовим інструментом досягнення національних інтересів і сталого розвитку держави.

1.2. Стан та тенденції наукових досліджень проблем забезпечення демографічної безпеки в межах державної політики

У останні три десятиліття спектр наукових досліджень у сфері демографічної безпеки суттєво розширився. Аналіз публікацій свідчить про поступове посилення інтересу до цієї проблематики, зокрема після 2015 року, коли демографічні виклики почали розглядатися не лише як об'єкт академічного зацікавлення, а й як складовий чинник формування стратегій національних урядів і міжнародних організацій. Така динаміка відображає розуміння того, що демографічна безпека є не лише питанням окремих соціальних груп, але й важливим елементом системи державного управління, що впливає на економічне зростання, якість життя, збереження людського капіталу та конкурентоспроможність країни [63].

Категорії «demographic security» (демографічна безпека) та «demographic crisis» (демографічна криза) привертають значну увагу світової наукової спільноти, що підтверджується динамікою пошукових запитів у Google. У 2004–2011 роках фіксувалися різкі коливання інтересу, з

виразними піками щодо поняття «demographic crisis», що відображало реакцію суспільства на економічні потрясіння, геополітичні конфлікти та масштабні соціальні трансформації. Натомість термін «demographic security» у цей період залишався менш затребуваним. У 2011–2019 роках інтерес до обох категорій стабілізувався та поступово зблизився, що свідчить про перехід від акценту на констатації демографічних криз до усвідомлення важливості розроблення комплексних підходів і стратегій забезпечення демографічної безпеки. Починаючи з 2019 року спостерігається чітке зростання зацікавленості обома поняттями, що зумовлено глобальними викликами, зокрема пандемією COVID-19, посиленням міграційних процесів, старінням населення та падінням народжуваності у розвинених країнах. У 2023–2024 роках рівень популярності термінів майже зрівнявся, що свідчить про переорієнтацію аналізу демографічних явищ від фіксації проблем до комплексного осмислення шляхів їх подолання.

Пошукова активність щодо демографічної кризи переважає у розвинених країнах, зокрема в Іспанії, Японії, Франції та Польщі, що відображає занепокоєння проблемами депопуляції, старіння населення та міграції. Значна кількість запитів також надходить із РФ, що, скоріше за все, пов'язано з демографічними наслідками війни, розв'язаної проти України. Водночас інтерес до поняття «demographic security» більш характерний для країн Африки та Азії, де воно асоціюється з питаннями стабільного розвитку, подолання бідності та продовольчої безпеки.

Демографічні зміни, такі як зниження рівня народжуваності, старіння населення, скорочення трудових ресурсів, а також інтенсивні міграційні процеси, створюють нові виклики для політик у багатьох країнах світу. Ці процеси стали особливо помітними в період після глобальної пандемії COVID-19, яка не лише вплинула на рівні смертності та народжуваності, але й загострила проблеми у сфері охорони здоров'я, відтоку робочої сили, зміни моделей сімейного життя та соціальної підтримки. Науковці також підкреслюють, що демографічні кризи, спричинені геополітичними

конфліктами, економічними потрясіннями чи екологічними катастрофами, можуть посилювати стреси у соціальних системах та вимагати нових підходів до державної політики [74].

Одним із ключових напрямів сучасних наукових досліджень є з'ясування взаємозв'язку між демографічною безпекою та іншими сферами політики – економічною, соціальною та екологічною. Демографічна безпека інтегрується у ширший контекст національної безпеки, де демографічні тренди розглядаються як фактори, що здатні впливати на стійкість суспільства перед зовнішніми й внутрішніми загрозами. Наприклад, питання активної репродуктивної політики та підтримки сімей з дітьми стають невід'ємною частиною державних стратегій подолання дефіциту населення та підтримки демографічної рівноваги [70]. У центрі уваги – вплив низької народжуваності, зміни вікової структури та потреба у забезпеченні трудових ресурсів у довгостроковій перспективі, що є важливими аспектами соціально-економічної політики.

Ще одним важливим напрямом є вивчення міграційних процесів як чинника, що формує демографічну безпеку. Міграція має багатовимірний характер: внутрішня міграція спричиняє регіональні дисбаланси у розподілі населення, а міжнародна міграція змінює соціально-культурні, економічні та демографічні ландшафти країн. Дослідження показують, що неконтрольовані потоки мігрантів можуть викликати соціально-економічні виклики, потребувати адаптації інституцій, створювати конкуренцію за ресурси та впливати на рівень соціальної згуртованості. Водночас, належно інтегрована міграційна політика може стати важливим засобом підтримки демографічної безпеки, забезпечуючи відтворення робочої сили та компенсуючи негативні демографічні тенденції [72].

Важливу роль у формуванні наукового знання про демографічну безпеку відіграють методи кількісного та якісного аналізу. Багато досліджень зосереджено на розробці індикаторів, що дозволяють оцінювати стан демографічної безпеки на різних рівнях – глобальному, національному та

регіональному. Такі показники, як рівень народжуваності та смертності, коефіцієнт залежності, міграційний баланс, вікова структура населення, соціально-економічні умови життя, стали стандартними інструментами для моніторингу демографічних трендів та оцінки ефективності державної політики. Використання таких індикаторів дозволяє не лише діагностувати проблемні зони, але й проектувати політичні сценарії, що сприяють зміцненню демографічної безпеки.

Географічний аналіз наукових публікацій також демонструє специфіку наукової активності у цій сфері. Провідними країнами за кількістю та впливовістю наукових праць з демографічної безпеки є як розвинені, так і країни, що стикаються з гострими демографічними викликами. У структурі публікацій помітний високий рівень внеску з боку країн Європи, Північної Америки та Азії. Особливо виокремлюється значна частина робіт, присвячених аналізу демографічних трендів у контексті національної безпеки, питанням старіння населення, репродуктивної політики та впливу економічних факторів. У країнах з активною академічною спільнотою формуються стратегії демографічного прогнозування, поєднані з державними програмами стимулювання народжуваності, підтримки сімей та адаптації до змін вікової структури.

Посилення інтересу до демографічної безпеки відображається і в інтенсивності наукового цитування. Аналіз цитованості дозволяє визначити ключових авторів та роботи, які мають значний вплив на формування наукового поля. Серед таких праць слід відзначити дослідження, що розглядають демографію у поєднанні з екологічними й соціальними викликами та пропонують концептуальні моделі прогнозування демографічних ризиків [64]. Вони підкреслюють важливість міждисциплінарного підходу, який об'єднує знання з соціології, економіки, екології, медичних наук та політичних досліджень.

Аналіз пов'язаних запитів свідчить, що «demographic security» найчастіше розглядається у зв'язку з продовольчою, національною та

соціально-економічною безпекою. Натомість термін «demographic crisis» асоціюється насамперед із конкретними країнами, зокрема Китаєм і РФ, що підкреслює глобальний характер демографічних викликів у цих державах.

З роками інтерес до поняття «demographic security» поступово зростає, що підтверджується стабільним збільшенням кількості публікацій у базі Scopus. Географічний аналіз наукових робіт показує, що найбільша кількість досліджень належить РФ, де увага зосереджена на проблемах депопуляції, старіння населення та скорочення трудового потенціалу. Значну наукову активність демонструє й Україна, що обумовлено демографічними втратами внаслідок війни та міграційних процесів. США та Велика Британія виявляють помірний, але стабільний інтерес до проблематики демографічної безпеки, розглядаючи її у глобальному контексті. Інші країни представлені меншою кількістю публікацій, що пояснюється як специфікою наукових підходів, так і різним рівнем актуальності демографічних загроз.

Найвищий рівень цитованості наукових робіт зафіксовано в Україні, що відображає посилення уваги до демографічних проблем у контексті воєнних міграцій та економічної нестабільності. Далі йдуть Велика Британія та Австралія, де демографічна тематика активно досліджується у зв'язку з питаннями європейської безпеки та імміграційної політики. США також зберігають стабільний інтерес до проблем демографічної безпеки, зосереджуючись на соціальних і міграційних аспектах.

Після 2020 року спостерігається помітне зростання кількості наукових робіт, присвячених демографічній безпеці, що зумовлено наслідками пандемії COVID-19, економічною нестабільністю та активізацією міграційних процесів. Особливу увагу привертає і вплив глобальних потрясінь на демографічні процеси. Пандемія COVID-19 стала каталізатором перегляду багатьох усталених уявлень про демографічну безпеку, оскільки одночасне поєднання високої смертності, зниження народжуваності, економічної нестабільності та обмежень на мобільність населення призвело до значних демографічних зрушень [79]. Ці зміни не лише вплинули на

короткострокові демографічні показники, але й стимулювали наукову спільноту до активного переосмислення традиційних підходів до оцінки демографічного здоров'я націй.

У сучасних публікаціях також приділяється значна увага проблемам нерівності – як соціальної, так і гендерної – та їхньому впливу на демографічну безпеку. Нерівномірний доступ до ресурсів, освіти, медичної допомоги та ринку праці створює додаткові демографічні ризики, зокрема різке зниження репродуктивної активності в певних соціальних групах. У зв'язку з цим науковці наполягають на комплексних політичних заходах, що поєднують соціальну підтримку з економічними стимулами, що сприятимуть зміцненню демографічної безпеки [81].

Поняття «демографічна безпека» у наукових дослідженнях найчастіше аналізується у взаємозв'язку з такими категоріями, як демографічна криза, депопуляція, соціальна та національна безпека, що підкреслює вплив демографічних процесів на стійкість держави, її економічний і соціальний розвиток. Водночас поширеними є дослідження з демографії та демографічної політики, орієнтовані на роль людини як ключового елемента відтворення населення. Окрему увагу приділено проблемам народжуваності, репродуктивної політики та генетичних чинників, що відображає глобальну тенденцію зниження фертильності. Важливе місце займають і безпекові аспекти міграції, зокрема питання біженців та захисту територій, які формують додаткові соціально-економічні ризики. Значний інтерес також зосереджений на розробці показників, методів діагностики та регіонального аналізу демографічних змін.

На рис. 1.3 подано галузеву структуру наукових досліджень, у якій провідні позиції займають соціальні науки, що відображає пріоритетність аналізу соціально-економічних і демографічних процесів. Помітну частку також становлять екологічні та економічні дослідження, орієнтовані на проблеми сталого розвитку й фінансової стабільності. Значну увагу приділено медичній сфері, що підкреслює вплив демографічних змін на

Рис. 1.3. Розподіл наукових досліджень з демографічної безпеки у базі даних Scopus (1994-2024) за предметними областями [8]

системи охорони здоров'я, а також напряму бізнесу й управління, де актуалізується роль ефективних управлінських рішень. Водночас технічні та точні науки представлені меншою мірою, що свідчить про домінування соціально-економічного вектору в сучасних наукових дослідженнях.

Проблематика демографічної безпеки тривалий час перебуває в центрі уваги як академічних кіл, так і практиків державної політики, адже демографічні процеси безпосередньо впливають на соціально-економічну стійкість, розвиток державних інститутів, функціонування ринку праці та забезпечення національної безпеки. Демографічна безпека розглядається як складна, багатовимірна категорія, що включає потенційні загрози, пов'язані

зі змінами чисельності та структури населення, трансформаціями сімейних та репродуктивних моделей, міграційними потоками, старінням та нерівномірним розселенням населення. У науковій літературі ця категорія дедалі частіше пов'язується з ключовими напрямками державної політики, зокрема політикою народжуваності, міграційною політикою, соціальним забезпеченням, стратегічним плануванням регіонального розвитку та забезпеченням людського капіталу [67].

Таким чином, сучасна наукова дискусія щодо забезпечення демографічної безпеки у межах державної політики характеризується багатовимірним підходом, інтеграцією різних наукових перспектив та посиленням уваги до міждисциплінарних зв'язків. Демографічна безпека стає центральним елементом не лише соціально-економічного аналізу, але й стратегічних національних програм, що спрямовані на забезпечення стійкого розвитку, адаптацію до глобальних змін та побудову ефективних механізмів реагування на демографічні загрози.

1.3. Основні чинники, ризики та інструменти гарантування демографічної безпеки в контексті національної безпеки України

Війна в Україні створила безпрецедентні виклики для демографічної безпеки, значення якої у сучасних умовах значно зросло. Погіршення демографічних показників, міграція, дефіцит трудових ресурсів та втрата людського капіталу загрожують стабільності економіки та суспільства. Це підкреслює потребу адаптації державної політики для збереження демографічного потенціалу та відновлення соціально-економічної стійкості.

Для ефективної реакції необхідний комплексний аналіз взаємозв'язків демографії та національної безпеки, що дозволяє формувати стратегічні заходи стабілізації. Модель забезпечення національної безпеки України (рис. 1.4) демонструє ключову роль демографічної складової у взаємодії з іншими компонентами.

Рис. 1.4. Місце демографічної безпеки в системі управління національною безпекою

Термін «національна безпека» вперше з'явився на початку ХХ століття у зверненні 25-го Президента США Т. Рузвельта до Конгресу в 1904 році [62]. Довгий час поняття розглядалося переважно у контексті зовнішньополітичної та воєнної безпеки, що зумовлювалося як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

Національна безпека включає воєнну, інформаційну, політичну, екологічну та економічну складові, серед яких демографічна безпека посідає

особливе місце, оскільки забезпечує захист і розвиток людського потенціалу як основи стабільності держави.

Воєнна безпека охоплює здатність захищати кордони, суверенітет і територіальну цілісність, включає розвиток оборонного комплексу, підготовку кадрів і модернізацію збройних сил, а також участь у міжнародних безпекових структурах. Вона є ключовою для збереження державності, реалізації права на самовизначення та забезпечення сталого розвитку на основі демократичних цінностей [40].

Інформаційна безпека передбачає захист національних інформаційних ресурсів, свободи слова та стійкості до зовнішніх інформаційних впливів. В умовах війни вона стає інструментом протидії пропаганді та дезінформації. В Україні цій сфері приділяється увага через «Доктрину інформаційної безпеки» (2017) [43] та рішення РНБО від 18 березня 2022 року про єдину інформаційну політику під час воєнного стану [44].

Політична безпека забезпечує стабільність політичної системи, суверенітет і ефективне управління. Вона включає запобігання дестабілізації, боротьбу з корупцією, підтримку демократії та захист від зовнішнього втручання. Вона відображає баланс інтересів ключових соціальних груп і підтримує соціально-політичну рівновагу

Екологічна безпека спрямована на захист довкілля та життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави від природних та антропогенних загроз.

Демографічна безпека є складовою економічної та національної безпеки. Вона забезпечує сталий розвиток населення, захист людських ресурсів і мінімізацію демографічних ризиків. Її завдання – підтримка народжуваності, контролю над смертністю, регулювання міграційних потоків та структури населення за віком, а також захист від факторів, що загрожують демографічній стабільності [13].

Національна безпека України формується під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз, серед яких корупція, злочинність, демографічні втрати,

соціальна нерівність, порушення прав і свобод, економічна та політична нестабільність, природно-кліматичні явища, напруженість міжнародних відносин, тероризм, посягання на суверенітет і глобальні економічні кризи. Всі ці фактори впливають на демографічну безпеку, підривають якість життя та стабільність розвитку країни.

Серед внутрішніх загроз ключовими є:

1. Корупція та злочинність, які підривають довіру до влади, гальмують економічний розвиток та зменшують інвестиційну привабливість. Ізоляція держави обмежує доступ до ринків, технологій та дипломатичної підтримки, поглиблюючи кризові явища [25].

2. Демографічні втрати та нерівність населення. Війна спричиняє загибель цивільних, масову міграцію та депопуляцію регіонів, що знижує економічний потенціал і порушує демографічний баланс. Руйнування системи охорони здоров'я та інфраструктури призводить до зростання смертності та поширення хвороб серед населення [25].

3. Невідповідність прав і свобод, що обмежує можливості громадян реалізовувати свої права, провокує соціальну напругу та недовіру до інституцій.

4. Економічна нестабільність, що проявляється у падінні рівня життя, безробітті, інфляції та нерівномірному розподілі доходів, сприяє соціальним протестам, злочинності та міграції. Вона обмежує державні інвестиції в критично важливі сфери, такі як освіта, охорона здоров'я та інфраструктура.

5. Політична нестабільність, що включає часті зміни влади, конфлікти та недовіру до керівництва, послаблює управлінські спроможності, погіршує реакцію на внутрішні виклики та знижує міжнародний авторитет, одночасно підсилюючи інші загрози.

Ці фактори взаємопов'язані і разом формують умови для дестабілізації держави та демографічної небезпеки [25].

Важливу роль у системі національної безпеки відіграють зовнішні загрози. Зокрема, природно-кліматичні кризи становлять серйозну небезпеку,

оскільки впливають на населення, ресурси, інфраструктуру та довкілля. Їх наслідками є руйнування об'єктів інфраструктури, втрати у сільському господарстві, погіршення продовольчої безпеки, вимушена евакуація населення та поширення інфекцій через погіршення санітарних умов.

Суттєвою загрозою також є загострення міжнародних відносин, що підриває стабільність і може призводити до конфліктів різного рівня. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш наголошує на зростанні геополітичної напруженості та закликає міжнародну спільноту активізувати зусилля з недопущення війни [6]. Міжнародна напруженість виникає через політичні, економічні, територіальні та ідеологічні суперечності. Ключовими чинниками є геополітичне суперництво за ресурси й сфери впливу, а також порушення міжнародних норм, втручання у внутрішні справи держав і недотримання міжнародних угод, що підриває довіру та провокує конфронтацію.

Додатковим дестабілізуючим фактором залишаються тероризм і транснаціональна злочинність. У Стратегії національної безпеки України наголошується, що глобалізація сприяє поширенню міжнародного тероризму, а Україна бере активну участь у спільній боротьбі з ним, визначаючи запобігання та припинення терористичних проявів одним із пріоритетів діяльності державних органів [17]. Тероризм несе загрозу життю громадян, завдає значної економічної шкоди, спричиняє соціальну напругу та міграційні процеси, а також активно використовує інформаційні технології й кіберпростір.

Найбільшою зовнішньою загрозою для України є збройна агресія російської федерації. Вона супроводжуються масовими руйнуваннями, людськими втратами, окупацією територій, грубими порушеннями міжнародного права та веденням гібридної війни, що включає інформаційні кампанії, кібератаки й політичну дестабілізацію.

Одним із ключових проявів війни є системне нищення української ідентичності. На тимчасово захоплених територіях РФ реалізує політику

примусової інтеграції, витісняючи українську мову й культуру та нав'язуючи спотворене трактування історії. Така практика «русифікації» має на меті послаблення національної самосвідомості. Паралельно здійснюється гуманітарний тиск, що супроводжується масовими переміщеннями населення та значними втратами серед цивільних, поглиблюючи кризу й знижуючи спроможність суспільства до спротиву. Дії РФ підривають засади міжнародного права, дестабілізують європейську систему безпеки та формують небезпечний прецедент застосування сили у міжнародних відносинах.

Суттєвим викликом для національної безпеки залишаються й глобальні економічні кризи, які негативно позначаються на економічній, соціальній та політичній стійкості держави. Світові економічні спади призводять до скорочення виробництва, міжнародної торгівлі та рівня зайнятості, що особливо відчутно для України з її значною залежністю від експорту сировинних і напівфабрикатних товарів. Зменшення попиту на аграрну продукцію та металургійні вироби обмежує валютні надходження й послаблює фінансові можливості держави.

Демографічна безпека значною мірою зумовлена рівнем демократичного розвитку країни. Демократичні інститути, засновані на дотриманні прав і свобод людини, прозорості управління та громадянській участі, формують умови для підвищення якості життя й соціальної стабільності, що сприяє зростанню народжуваності та скороченню міграційних втрат. Реалізація соціальних програм, доступ до медицини, освіти й житла зменшують рівень бідності та нерівності, забезпечуючи сталий демографічний розвиток. Водночас доступна й якісна освіта відіграє ключову роль у формуванні людського капіталу, зміцненні здоров'я населення та підтриманні загальної соціальної рівноваги.

Стан природного середовища є важливим чинником демографічної безпеки, адже безпосередньо впливає на здоров'я населення, тривалість життя, народжуваність і міграційні процеси. Сприятливе довкілля сприяє

збереженню людського потенціалу та демографічній стабільності, тоді як екологічні проблеми призводять до поширення хронічних захворювань, зростання смертності та зниження якості життя. Погіршення екологічної ситуації також може викликати соціальну напругу через дефіцит життєво важливих ресурсів, зокрема води чи родючих земель, що здатне провокувати локальні кризи та впливати на демографічну рівновагу.

Демографічна безпека значною мірою залежить і від доступності ресурсів та інфраструктури. Наявність доріг, медичних закладів, шкіл і житла визначає рівень життя населення та його готовність до створення сімей. Обмежений доступ до медицини чи освіти підвищує ризики материнської й дитячої смертності, знижує соціальну мобільність і негативно позначається на довгостроковій демографічній стабільності.

Визначальну роль у забезпеченні демографічної безпеки відіграє система охорони здоров'я. Її ефективність впливає на рівень смертності, народжуваність і тривалість життя. Доступ до якісної медичної допомоги, сучасної діагностики та лікування знижує смертність від інфекційних і хронічних хвороб, які є основними причинами втрат населення. Водночас розвиток акушерської допомоги, програм планування сім'ї та репродуктивного здоров'я створює умови для народження здорових дітей і формує усвідомлений підхід до батьківства.

Доступність медичних послуг безпосередньо визначає тривалість життя населення, що є ключовим показником демографічної безпеки. Профілактика захворювань, вакцинація та контроль хронічних і епідемічних хвороб сприяють підвищенню якості й тривалості життя. Важливим є й психічне здоров'я, особливо в умовах війни та криз: програми психологічної підтримки для ветеранів, ВПО та інших уразливих груп знижують ризики соціальних девіацій і негативного демографічного впливу [59]. Крім того, ефективне медичне страхування та державна підтримка скорочують фінансове навантаження на сім'ї, що опосередковано стимулює народжуваність.

Економічний розвиток також є важливою передумовою демографічної стабільності. Стабільні доходи, зайнятість і впровадження інновацій створюють умови для планування майбутнього, інвестицій у дітей та підвищення якості людського капіталу. Особливо значущою є зайнятість молоді, яка формує мотивацію до створення сімей і народження дітей.

Демографічна безпека тісно пов'язана з дотриманням прав і свобод громадян. Гарантії прав на життя, здоров'я, освіту, працю та соціальний захист формують відчуття безпеки й упевненості, що позитивно впливає на народжуваність і знижує міграційні втрати. Рівність перед законом і недопущення дискримінації зменшують соціальну напругу та сприяють активній участі населення в суспільному житті. Захист прав внутрішньо переміщених осіб і створення умов для їх інтеграції є важливими для відновлення демографічного балансу та соціальної згуртованості.

Вагомим чинником демографічної безпеки є й рівень терористичної загрози. Тероризм підвищує смертність, руйнує інфраструктуру, провокує страх і міграцію населення, що призводить до демографічних диспропорцій. Крім прямих людських втрат, він завдає значної економічної шкоди, знижує інвестиційну привабливість держави та ускладнює відновлення людського потенціалу, що негативно відбивається на довгостроковому демографічному розвитку.

Рівень соціальної захищеності населення є важливим чинником демографічної безпеки, оскільки соціальні гарантії формують умови стабільності, впевненості у майбутньому та сприяють позитивній демографічній динаміці. Вони включають доступ до охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення та допомоги сім'ям із дітьми, що впливає на народжуваність, смертність, тривалість життя та міграційні настрої населення.

Розвинена система соціальної підтримки знижує еміграційні потоки, сприяє інтеграції мігрантів і поверненню емігрантів, а також зміцнює соціальну згуртованість. Підтримка вразливих груп населення забезпечує

стабільність і демографічну стійкість. Високий рівень соціальних гарантій сприяє зростанню народжуваності, зниженню смертності та збереженню людського капіталу. Взаємозв'язок усіх складових національної безпеки означає, що порушення однієї може дестабілізувати систему загалом. Демографічні деформації, втрата трудових ресурсів і людського потенціалу через війну, міграцію чи економічні труднощі впливають не лише на демографічну, але й на продовольчу, соціальну, фінансову та військову безпеку. Державна політика повинна підтримувати баланс між усіма компонентами з урахуванням сучасних викликів та стратегічних цілей.

Особливе місце займає економічна безпека, яка є фундаментом для стабільного функціонування інших складових національної безпеки. Наразі економічна система України перебуває під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що зумовлюють необхідність пошуку ефективних стратегій для забезпечення економічної безпеки.

Індикатори демографічної безпеки (табл. 1.1) характеризують важливі аспекти демографічного розвитку, такі як чисельність населення, тривалість життя, рівень дитячої смертності, природний приріст, старіння населення, демографічне навантаження та міграційні процеси. Аналіз динаміки цих індикаторів дозволяє оцінити стан демографічної безпеки України та виявити тенденції, які впливають на її соціально-економічний розвиток.

Чисельність населення України зменшилася з 87,5% у 2013 році до 79,4% у 2021 році порівняно з рівнем 1990 року через низький природний приріст, міграцію та інші фактори. Очікувана тривалість життя в Україні залишалася близько 71,4–72 років, з падінням до 70 у 2021 році через COVID-19 та проблеми охорони здоров'я.

Дитяча смертність знизилася з 8,0 до 6,8 на 1000 народжених, тоді як природний приріст залишався негативним і погіршився з -3,6 до -11,2. Частка населення похилого віку зросла з 21,6% до 24,8%, а демографічне навантаження на працездатних – з 43,2% до 48,3%. Міграційний приріст

коливався від 5,5 до 8,5 на 10 000 осіб, супроводжуючись втратами кваліфікованих кадрів.

Таблиця 1.1

Індикатори демографічної безпеки [30]

Назва індикатора	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022-2024
Чисельність наявного населення, % до рівня 1990 року	87,5	82,6	82,0	82,1	82,1	81,8	81,3	80,2	79,4	н/д
Очікувана тривалість життя при народженні, років	71,4	71,4	71,4	71,7	72,0	71,8	72,0	71,4	70,0	н/д
Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1000 народжених живими	8,0	7,8	7,9	7,3	7,2	6,7	6,7	6,5	6,8	н/д
Коефіцієнт природного приросту, на 1000 наявного населення	-3,6	-3,9	-4,2	-4,5	-5,0	-6,1	-6,6	-8,1	-11,2	н/д
Частка населення похилого віку у загальній кількості населення, %	21,6	21,8	22,1	22,4	22,9	23,1	23,9	24,3	24,8	н/д
Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, %	43,2	44,3	45,2	46,2	47,1	47,5	47,9	48,0	48,3	н/д
Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10000 осіб)	5,5	5,3	8	4,6	15,3	9,6	9,5	5,1	8,5	н/д

Загалом ці тенденції – скорочення населення, старіння і високий рівень смертності – створюють серйозні виклики для демографічної безпеки та потребують активної політики охорони здоров'я і соціальної підтримки.

Таким чином, демографічна безпека України залежить від охорони здоров'я, соціальної підтримки, економічного розвитку та дотримання прав громадян. Скорочення населення, старіння та втрати кваліфікованих кадрів створюють серйозні ризики для національної стабільності. Гарантування демографічної безпеки потребує комплексних заходів: підтримки сімей,

розвитку медичної та соціальної інфраструктури, стимулювання народжуваності та регулювання міграції.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Вплив воєнного часу на державну політику у сфері демографічної безпеки

Україна є суверенною, незалежною, демократичною та правовою державою, у якій людина, її життя, гідність, безпека, права і свободи визнаються найвищими соціальними цінностями. Саме захист прав людини є ключовим обов'язком держави, яка несе відповідальність перед своїми громадянами.

Повномасштабна військова агресія РФ проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила масштабну гуманітарну кризу та стала найсерйознішим викликом для системи захисту прав людини з моменту здобуття незалежності. Внаслідок війни мільйони українців були змушені залишити свої домівки, а значна частина цивільного населення зазнала порушень основоположних прав.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на березень 2023 року понад 8,1 млн осіб виїхали з України, з них близько 5,8 млн отримали тимчасовий захист у країнах Європи [1]. Найбільше українських біженців прийняли Польща, Німеччина, Чехія, Італія та Іспанія. Ці міграційні процеси стали найбільшими в Європі з часів Другої світової війни. Окремою проблемою є примусове переміщення близько 2,9 млн українців на територію РФ та Білорусі, а також систематичні порушення прав громадян на тимчасово окупованих територіях. Статистика не може повною мірою відобразити ці процеси через відсутність контролю над відповідними територіями. Попри складні умови, Україна продовжує докладати зусиль для захисту своїх громадян, зокрема шляхом обміну

утримуваних цивільних осіб та відстоювання їхніх прав на міжнародному рівні.

Удосконалення міграційної політики є одним із ключових завдань України на сучасному етапі. Міграційна політика як складова державного управління суттєво впливає на соціально-економічний, політичний і демографічний розвиток країни, а також сприяє мінімізації ризиків і використанню позитивного потенціалу міграції в інтересах національного розвитку.

Військова агресія російської федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, призвела до безпрецедентних міграційних процесів і однієї з найбільших гуманітарних криз у світі. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на травень 2023 року близько 8 млн осіб стали внутрішньо переміщеними в межах України [1]. Така ситуація актуалізувала необхідність комплексного державного регулювання міграційних процесів і захисту прав переміщених осіб.

Державна міграційна політика України охоплює систему законодавчих норм, діяльність органів влади, міжнародні угоди, програми підтримки та співпрацю з міжнародними організаціями. Якщо до війни Україна переважно виступала донором міграційних потоків, то нині головним пріоритетом стало забезпечення гідних умов життя та захист прав мільйонів громадян, які вимушено залишили свої домівки. Сучасна міграційна політика має ґрунтуватися на збалансованому регулюванні міграційних потоків, розвитку міжнародної співпраці, захисті прав українців за кордоном і підтримці внутрішньо переміщених осіб. За оцінками Міжнародної організації з міграції, кількість ВПО в Україні становить близько 6,9 млн осіб.

Найбільша концентрація внутрішньо переміщених осіб зафіксована у Дніпропетровській, Львівській, Запорізькій, Київській та Харківській областях. Основними напрямками зовнішньої міграції українців з лютого 2022 року стали країни Європейського Союзу, а також США, Канада, Ізраїль і Велика Британія.

Масові внутрішні переміщення населення створили значне навантаження на органи державної влади та місцевого самоврядування. Забезпечення житлом, продовольством, медичними та соціальними послугами для мільйонів осіб вимагало значних фінансових і організаційних ресурсів. За даними Міністерства соціальної політики, станом на березень 2023 року державні виплати отримували понад 4,8 млн ВПО. Уряд реалізує заходи щодо облаштування місць тимчасового проживання, адаптації соціальної інфраструктури та підтримки працевлаштування ВПО, водночас проблеми довгострокового житла, зайнятості й доступу до послуг залишаються актуальними. Паралельно Україна співпрацює з іноземними державами та міжнародними організаціями з метою захисту українських біженців за кордоном і розширення можливостей їх легального працевлаштування. За оцінками ООН, гуманітарні потреби України у 2023 році становили 3,9 млрд дол. США.

Майбутні міграційні тенденції залежать від тривалості війни, темпів відновлення економіки та рівня безпеки. Масове переміщення робочої сили може мати як позитивні, так і негативні економічні наслідки [11]. ВПО потребують окремого підходу, оскільки на відміну від трудових мігрантів вони не можуть швидко змінити місце проживання у разі погіршення умов. Це вимагає розробки ефективних програм зайнятості, запобігання зниженню рівня заробітної плати та соціальній напрузі в приймаючих громадах.

Правовий захист ВПО в Україні забезпечується Конституцією України, спеціальними законами та постановами Кабінету Міністрів України, які регламентують облік, соціальні виплати, житлове забезпечення та захист прав осіб, постраждалих від збройної агресії. Важливим завданням залишається системний моніторинг вимушеної міграції, аналіз потреб населення та розробка механізмів, спрямованих на добровільне повернення громадян після завершення бойових дій.

Кожна група мігрантів стикається з різними викликами, які потребують як негайних, так і довгострокових рішень. Масова міграція, спричинена

війною, завдала суттєвих втрат економіці України, відновлення якої вимагає значних трудових ресурсів. Водночас понад 75% українців, що перебувають за кордоном, є висококваліфікованими фахівцями з вищою освітою, що посилює проблему втрати людського капіталу.

Міграційні потоки з України стали додатковим чинником напруження для міграційної політики Європейського Союзу. Країни ЄС виявилися недостатньо підготовленими до такого масштабу переміщень, що негативно позначилося на системах житлового забезпечення, освіти та охорони здоров'я. Значні бюджетні ресурси були спрямовані на тимчасову підтримку біженців, що створює ризики скорочення соціальних програм для місцевого населення.

Міграційна політика України нині формується відповідно до Стратегії національної безпеки України та Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Стратегія національної безпеки, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, визначає глобалізаційні процеси джерелом транснаціональних загроз, зокрема міжнародного тероризму, організованої злочинності, торгівлі людьми, кіберзлочинності та поширення екстремізму [42]. Окремо наголошується на загрозових демографічних тенденціях, зокрема еміграції молоді та фахівців, що підриває національну стійкість і потенціал держави.

Зміни до Стратегії міграційної політики врахували наслідки повномасштабної війни з 24 лютого 2022 року, що спричинила найбільшу кризу вимушеного переміщення з часів Другої світової війни. Мільйони українців стали ВПО або отримали тимчасовий захист у країнах ЄС; станом на березень 2023 року таких осіб налічувалося близько 3,9 млн. Частина громадян була примусово вивезена до РФ, а облік ВПО ускладнений через неповну реєстрацію. Приймаючі країни зіштовхнулися зі значними фінансовими та соціальними викликами. Так, у 2022 році Німеччина надала майже 1 млн дозволів на проживання українцям, Польща інтегрувала українських дітей, які становили понад 25% її учнів, а витрати Німеччини на

прийом біженців сягнули близько 2,4 млрд євро. Водночас фіксується і зворотний міграційний рух: у 2022 році в Україну на постійне проживання прибули понад 32 тис. іноземців [21]. Для забезпечення потреб українських біженців держави перебування запровадили спеціальні програми інтеграції та підтримки. Зокрема, Канада спрямувала 508,4 млн канадських доларів на допомогу українцям, які прибули через війну; подібні ініціативи діяли й у країнах ЄС. Вагомий внесок у підтримку біженців зробили міжнародні організації, громадські об'єднання та волонтери.

В Україні облік внутрішньо переміщених осіб здійснюється через Єдину інформаційну базу даних ВПО, яку адмініструє Мінсоцполітики. Станом на кінець 2022 року база містила дані про понад 4,8 млн осіб. Точна оцінка людських втрат війни наразі неможлива, однак їх масштаби створюють ризик серйозної демографічної кризи [51].

Стратегія також передбачає наближення міграційної політики України до стандартів ЄС, що ґрунтуються на пріоритеті міжнародного права та дотриманні прав людини. Європейський підхід охоплює питання міграції, притулку, інтеграції, управління кордонами й протидії нелегальній міграції, а також залучення необхідних фахівців. У сучасних умовах міграційна політика в ЄС є важливим елементом національної безпеки та соціально-економічної стабільності. Останніми роками Європейський Союз здійснив масштабне реформування міграційної системи, спрямоване на вдосконалення процедур прийому та розподілу шукачів притулку і підвищення ефективності управління міграційними потоками [21].

Нова міграційна реформа ЄС передбачає впровадження принципу «обов'язкової солідарності», за яким держави-члени або приймають визначену кількість шукачів притулку, або надають фінансову підтримку країнам з більшим міграційним навантаженням. Водночас реформа акцентує увагу на інтеграції мігрантів через мовну підготовку, професійне навчання, розвиток легальних шляхів міграції та використання сучасних цифрових рішень для обміну даними між країнами ЄС [54].

Міграційна політика Європейського Союзу є багаторівневою системою, що поєднує контроль кордонів, захист прав людини та соціальну інтеграцію мігрантів. Попри критику, її формування відбувається з урахуванням масштабних викликів, пов'язаних із сучасними міграційними кризами.

4 березня 2022 року Рада ЄС активувала Директиву про тимчасовий захист для осіб, які постраждали внаслідок російської агресії проти України. Документ визначає мінімальні стандарти захисту та механізми розподілу відповідальності між країнами ЄС. Особи з таким статусом отримують право на працевлаштування, освіту, професійну підготовку, соціальне та медичне забезпечення, житло або фінансову допомогу, а неповнолітні отримують доступ до системи освіти на рівних умовах із громадянами приймаючих держав. Водночас не всі громадяни України за кордоном користуються режимом тимчасового захисту, оскільки частина перебуває в ЄС на загальних підставах, що передбачає застосування стандартних міграційних правил.

Масштаби гуманітарної кризи, спричиненої війною, вимагають скоординованих дій України, ЄС та міжнародної спільноти. Поряд із нагальними заходами необхідно розробляти довгострокову політику, спрямовану на майбутню реінтеграцію українців, стимулювання їх повернення, відновлення житла та інфраструктури, а також підтримку культурної ідентичності й уразливих груп населення. Лише комплексний підхід (рис. 2.1) [7] дозволить забезпечити ефективний захист прав українців за кордоном і створити умови для їх повернення після завершення війни.

В умовах воєнного стану в Україні актуальним є визначення ключових пріоритетів міграційної політики, насамперед у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб. За інформацією МОМ, станом на березень 2023 року в країні перебувало близько 6,3 млн ВПО. Основним завданням держави є забезпечення їх базових потреб, зокрема доступу до житла, продовольства, медичної та соціальної допомоги. Особливу увагу слід приділяти організації

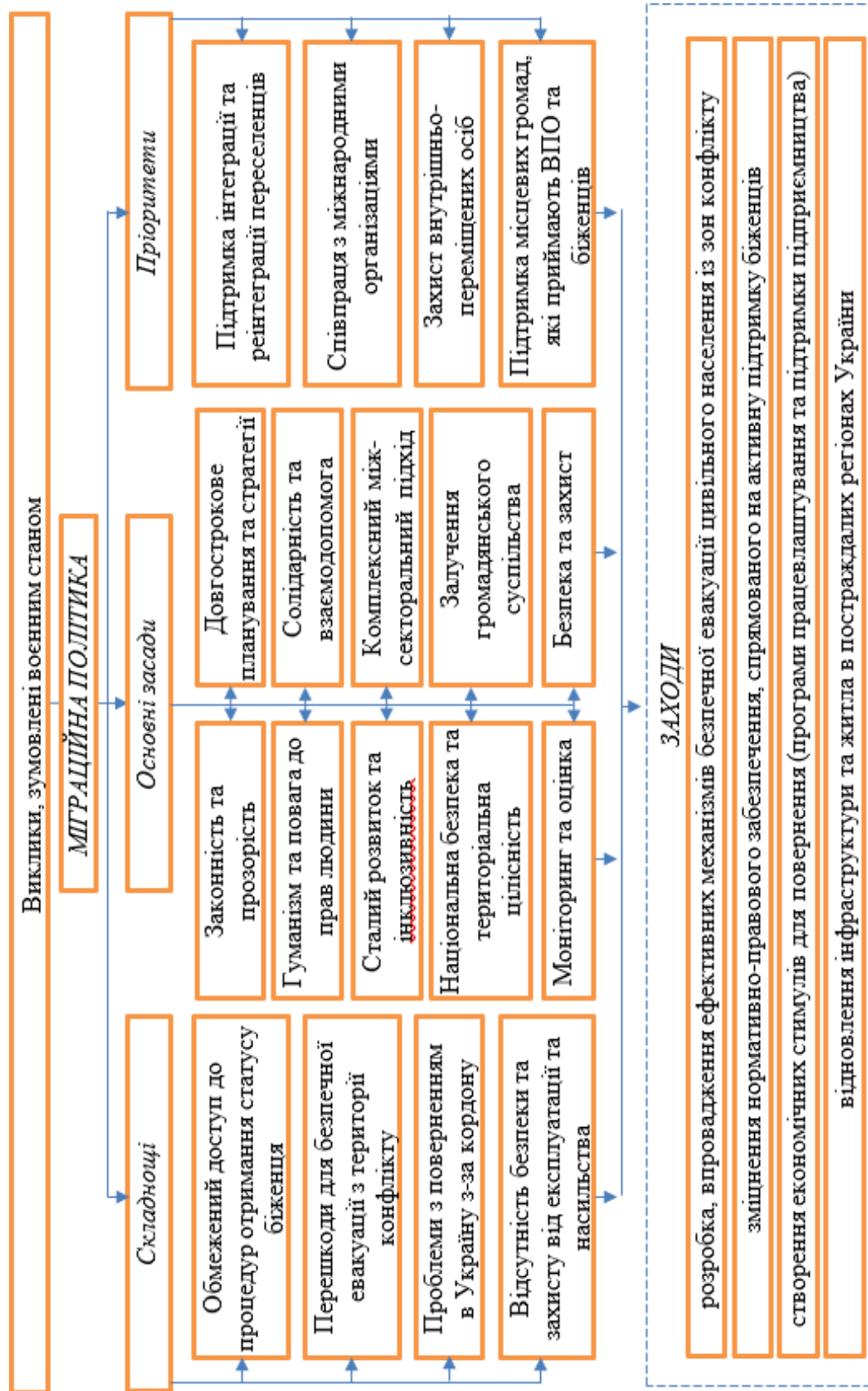

Рис. 2.1. Формування міграційної політики в умовах воєнного стану

тимчасового проживання, фінансовій підтримці для оренди житла, а також гарантуванню доступу до освіти й системи охорони здоров'я.

Пріоритетом міграційної політики в умовах війни має стати інтеграція та реінтеграція переселенців. Для ВПО та біженців слід забезпечити умови адаптації в громадах через соціальну, психологічну та фінансову підтримку, допомогу у працевлаштуванні, вивченні мови та культурну адаптацію. Паралельно необхідно готувати повернення українців після війни, надаючи доступ до житла, роботи та соціальних послуг.

Важливою є співпраця з УВКБ ООН, МОМ, Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, ВООЗ та іншими організаціями для забезпечення гуманітарної допомоги, захисту прав переселенців і розробки довгострокових стратегій інтеграції.

Також потрібно підтримувати громади, що приймають значну кількість ВПО, через фінансову допомогу для розвитку інфраструктури, соціальних сервісів та заходи, що сприяють толерантності й взаєморозумінню з переселенцями.

Ключові засади міграційної політики представлені у таблиці 2.1. [7]. Нездатність держави забезпечити ефективну міграційну політику під час війни загрожує правам та безпеці вимушених переселенців, породжуючи низку проблем:

1. Обмежений доступ до процедур отримання статусу біженця.
2. Перешкоди для безпечної евакуації з території конфлікту.
3. Проблеми з поверненням в Україну з-за кордону.
4. Обмежений доступ до основних прав і засобів існування.
5. Відсутність безпеки та захисту від насильства.
6. Обмежений доступ до гуманітарної допомоги.

Недоліки міграційної політики ставлять переселенців у вкрай вразливе становище, підриваючи їхню гідність і безпеку.

Таблиця 2.1

Ключові засади міграційної політики [7]

Основні положення	Характеристика
Гуманізм та повага до прав людини	Усі заходи щодо ВПО, біженців і мігрантів повинні відповідати міжнародним стандартам прав людини та гуманітарному праву
Безпека та захист	Забезпечення безпеки та захисту ВПО, біженців і мігрантів від насильства, експлуатації, торгівлі людьми та порушень прав людини є невід'ємною складовою міграційної політики.
Солідарність та взаємодопомога	Необхідно заохочувати волонтерську діяльність, благодійні ініціативи та програми підтримки громад, постраждалих від конфлікту
Законність та прозорість	Усі процедури та заходи міграційної політики мають здійснюватися на основі чинного законодавства України та міжнародних конвенцій, з дотриманням принципів прозорості, підзвітності та верховенства права
Сталий розвиток та інклюзивність	Передбачає залучення ВПО, біженців та мігрантів до процесів прийняття рішень, що стосуються їхнього життя, та розробку політики з урахуванням їхніх потреб
Національна безпека та територіальна цілісність	Необхідно забезпечити ефективний контроль на кордонах та впровадити заходи для запобігання нелегальній міграції та діяльності терористичних чи екстремістських угруповань. Ефективна реалізація міграційної політики в умовах воєнного конфлікту вимагає скоординованих зусиль державних органів, місцевих громад, міжнародних організацій та громадянського суспільства
Комплексний міжсекторальний підхід	Міграційна політика має бути інтегрована в більш широкую стратегію соціально-економічного розвитку країни та враховувати виклики в різних секторах (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, ринок праці та житлово-комунальне господарство). Необхідно забезпечити скоординовану діяльність різних міністерств і відомств, а також налагодити ефективну співпрацю між центральною владою та місцевим самоврядуванням
Залучення громадянського суспільства	Участь громадських організацій, благодійних фондів, волонтерських рухів та самих переміщених осіб у розробці та реалізації міграційної політики є вкрай важливою. Це забезпечить врахування їхніх потреб, досвіду та пропозицій, а також сприятиме підвищенню довіри та підтримки з боку суспільства
Моніторинг та оцінка	Для ефективного управління міграційними процесами необхідно запровадити систему моніторингу та оцінки, яка дозволить відстежувати потоки переміщених осіб, виявляти проблемні питання та коригувати політику відповідно до змін ситуації. Це забезпечить гнучкість та адаптивність міграційної політики
Довгострокове планування та стратегії	Хоча поточною метою є реагування на невідкладні гуманітарні потреби, міграційна політика також має враховувати довгострокові перспективи та стратегії для забезпечення стійкої інтеграції та реінтеграції переміщених осіб.

Ефективна державна політика має включати: спрощення процедур отримання статусу біженця та доступу до базових послуг; розробку механізмів безпечної евакуації та перетину кордонів; забезпечення тимчасового житла, харчування, медичної допомоги; співпрацю з

міжнародними організаціями та громадянським суспільством; програми інтеграції біженців через навчання, працевлаштування та культурну адаптацію; стратегії безпечного повернення після завершення конфлікту.

Системне вдосконалення міграційної політики гарантує захист прав, покращує умови життя біженців і підвищує ефективність державних та міжнародних зусиль у воєнний період. Подальші дослідження мають оцінити дієвість цих заходів та оптимізувати механізми інтеграції й повернення біженців.

Таким чином, воєнний час суттєво загострює проблеми у сфері демографічної безпеки, висвітлюючи слабкі місця державної політики: зростає мобільність населення, обмежується доступ до базових послуг, посилюються ризики для життя та здоров'я громадян, а державні механізми захисту й управління населенням часто виявляються неефективними. Це підкреслює необхідність оперативного вдосконалення нормативно-правової бази та координації заходів для забезпечення безпеки, стабільності та соціальної підтримки населення в умовах конфлікту.

2.2. Зміни міграційних процесів в умовах війни у системі демографічної безпеки

Війна призвела до того, що мільйони громадян були змушені залишити місця постійного проживання, рятуючись від прямої загрози життю, переміщуючись як у межах держави, так і за кордон. У цих умовах перед Україною постає потреба формування стратегічних підходів до збереження людського потенціалу та використання міграційних процесів воєнного часу для відновлення і розвитку держави. Аналіз сучасної міграційної системи є необхідним для напрацювання механізмів повернення українців, їх реінтеграції та залучення до відбудови країни. Ключовими напрямками такої стратегії мають стати створення умов для безпечного повернення біженців, їх соціально-економічна та громадянська інтеграція, а також активна участь

репатріантів у відновленні демократичних інституцій і суспільного життя. Подолання наслідків вимушеної міграції можливе лише за умови консолідації зусиль держави та міжнародної спільноти.

В українському законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «вимушена міграція», а терміни «внутрішньо переміщені особи» та «вимушені переселенці» використовуються без чіткого розмежування.

Згідно з Керівними принципами ООН від 11 лютого 1998 року, внутрішньо переміщені особи – це люди, які були змушені залишити свої домівки через конфлікти, насильство, порушення прав людини чи катастрофи, не перетинаючи міжнародних кордонів [16]. Аналогічне визначення міститься і в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [32]. У міжнародній практиці вимушених мігрантів поділяють на біженців, шукачів притулку та ВПО залежно від причин і умов переміщення.

Відповідно до Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, біженцем визнається особа, яка перебуває за межами держави свого походження та не може або не бажає повернутися через обґрунтований страх переслідування за расовою, релігійною, національною ознакою, належністю до певної соціальної групи чи політичними переконаннями [80]. До цієї категорії належать особи, які звернулися за притулком до іншої держави та отримали офіційне визнання. Нині понад 140 держав світу є учасниками Конвенції та зобов'язані дотримуватися принципу неповернення, забезпечуючи біженцям легальне перебування, захист прав і доступ до праці, соціального та медичного забезпечення під егідою УВКБ ООН [66].

Внутрішньо переміщеними особами, згідно з Керівними принципами ООН, є люди, які були змушені залишити місце проживання через збройний конфлікт, насильство, порушення прав людини або надзвичайні ситуації, не перетинаючи державного кордону [80]. Унаслідок повномасштабної агресії Україна увійшла до десятки країн світу з найбільшою кількістю ВПО та посіла перше місце в Європі за цим показником. Станом на липень 2022 року

понад 4 млн громадян України отримали тимчасовий захист у країнах ЄС відповідно до Директиви Ради 2001/55/ЄС, активованої Рішенням Ради ЄС 2022/382 [68]. Це надало українцям право легально перебувати в будь-якій державі ЄС. Водночас війна загострила демографічну кризу в Україні, що формувалася ще з 1990-х років через низьку народжуваність, високу смертність та еміграцію. За різними оцінками, до повномасштабного вторгнення чисельність населення України коливалася від 37,3 до 43,8 млн осіб, а за 30 років вона скоротилася щонайменше на 8 млн. За даними Міністерства соціальної політики, станом на початок січня 2024 року в Україні було зареєстровано 4 893 079 внутрішньо переміщених осіб, з яких 1 093 821 – діти.

Згідно з національним законодавством, внутрішньо переміщеними особами можуть бути всі люди незалежно від громадянства, які були змушені змінити місце проживання в межах країни. Водночас статистика Мінсоцполітики відображає лише тих ВПО, які офіційно зареєструвалися та отримали відповідну довідку. Особи, що не зверталися за оформленням статусу, не обліковуються органами влади, тому офіційні дані не охоплюють усю фактичну кількість ВПО. Міжнародна організація з міграції визначила, що станом на 1 січня 2024 року в Україні налічувалося близько 5,1 млн внутрішньо переміщених осіб. Половина з них зосереджувалася у п'яти областях, зокрема найбільше ВПО перебувало у Харківській та Дніпропетровській областях – приблизно 689 тис. та 625 тис. осіб відповідно [68]. Близько 7% ВПО (орієнтовно 353 тис. осіб) перед цим виїжджали за кордон більш ніж на два тижні, після чого повернулися в Україну, переважно з регіонів, що частково перебувають під тимчасовою окупацією. Також 60% опитаних ВПО повідомили, що проживають на місцях переміщення понад рік, що свідчить про тривалий характер вимушеного переселення [14].

За інформацією Міністерства закордонних справ, станом на 1 лютого 2023 року за межами України перебувало майже 8 млн громадян (7 989 027 осіб), з яких близько 5,84 млн – дорослі. На консульському обліку станом на

12 грудня 2022 року перебували 448 592 особи. Розподіл громадян України за країнами наведено в табл 2.2 [58].

Таблиця 2.2

Громадяни України, які перебувають за кордоном [58]

Країна	Кількість громадян України, які перебувають за кордоном (станом на 01.02.2023)	Кількість громадян України, які перебувають на консульському обліку (станом на 12.12.2022)
Польща	1 786 000	67 000
Німеччина	1 200 000	101 416
США	894 665	42 336
Чехія	631 705	інформація відсутня
Італія	400023	інформація відсутня
Канада	311 351	5 060
Іспанія	270 000	інформація відсутня
Ізраїль	220 000	інформація відсутня
Угорщина	175 500	7 195
Молдова	158 613	68 699
Словаччина	148 678	9 377
Франція	147 253	інформація відсутня
Велика Британія	140 300	інформація відсутня
Румунія	126 165	931
Греція	100 942	інформація відсутня
Австрія	97 002	інформація відсутня
Нідерланди	95 000	інформація відсутня
Португалія	87 250	інформація відсутня
Естонія	74 980	5 503
Литва	61 487	36 874
Латвія	34 531	1 906
Грузія	31 398	інформація відсутня
Інші країни	796 184	102 295
Всього	7 989 027	448 592

Відмінності у статистичних даних пояснюються тим, що постановка громадян України на консульський облік за кордоном у більшості випадків має добровільний характер і не є обов'язковою. Водночас із 18 травня 2024 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» [31], який зумовив потребу оновлення підзаконних нормативних актів, що регулюють діяльність консульських установ, а також технічної адаптації інформаційно-

комунікаційних систем Міністерства закордонних справ.

Аналіз кількості громадян України, які отримали статус тимчасового захисту (табл. 2.3), ґрунтується на методології МЗС України, що передбачає використання статистичної звітності закордонних дипломатичних установ.

З 24 лютого до 30 листопада 2022 року ДПС зафіксувала 9,392 млн виїздів та 8,726 млн в'їздів повнолітніх українців, різниця – 0,666 млн. Ці дані суттєво перевищують оцінку The Operational Data Portal (~5 млн осіб) через:

1. неврахування примусово переміщених з окупованих територій;
2. технічні проблеми на початку війни;
3. кратні перетини одними й тими ж особами.

УВКБ ООН оцінює кількість українців за кордоном через спостереження, опитування та аналіз державної статистики, що дозволяє формувати актуальні дані для програм підтримки біженців. Станом на 24 січня 2023 року, за даними УВКБ ООН, в Європі перебувало близько 8 млн українських біженців, з яких 4,5 млн були зареєстровані у програмах національного захисту. Проте ця цифра включає 2,9 млн осіб у РФ та Білорусі, де дані менш надійні.

Динаміка зростання кількості українців, які шукали тимчасовий притулок у ЄС, від серпня 2022 року до січня 2023 року показує збільшення з 4,4 млн до 5,1 млн осіб, тобто на 719 тис. (рис. 2.2.). За даними УВКБ ООН, близько 5,125 млн українців перебувають у Європі (без врахування РФ та Білорусі), з яких 4,453 млн (96,7%) отримали статус тимчасового захисту. Найбільше біженців – у Польщі (1,56 млн), Німеччині (1,02 млн) та Чехії (483 тис.). Реальна кількість може відрізнятись через незареєстрованих осіб. За даними УВКБ ООН, з 24 лютого 2022 року до 24 січня 2023 року зафіксовано 15,05 млн виїздів та 9,77 млн повернень українців, виключаючи перетини з РФ. Це дозволяє оцінити, що близько 5,2 млн осіб виїхали з України і не повернулися, не враховуючи тих, хто виїжджав через РФ [15]. Ці дані ілюструють загальні тенденції переміщення українців та охоплюють

переважно зареєстрованих біженців.

Таблиця 2.3

**Кількість громадян України, які отримали статус
тимчасового захисту [75]**

Країна	Кількість громадян України у країні-перебування			
	Всього громадян України	Дорослих	Кількість громадян України, які в'їхали до країни-перебування після 24.02.2022	Кількість громадян України, які отримали статус тимчасового захисту/ подібний статус у державі перебування після 24.02.2022
Австрія	97002	62052	88038	88038
Бельгія	62657	41666	62657	62657
Греція	100942	81182	77258	21202
Естонія	74980	57150	120429	42117
Іспанія	270000	194000	157737	157737
Люксембург	4372	3268	4372	4372
Німеччина	1200000	900000	1037741	статистика не ведеться
Словаччина	148678	89457	948654	102996
Чехія	631705	505364	468000	463000
Швеція	50793	35025	статистика не ведеться	50793
Албанія	2663	1769	32747	28
Велика Британія	140300	95497	150600	150600
Ісландія	2695	1756	2238	2238
Йорданія	6409	4500	826	0
Канада	311351	216700	135 351	135351
Катар	1689	1689	300	0
Кувейт	652	496	22	0
Ліван	5500	3300	4258	0
Оман	2247	1892	2287	0
Північна Македонія	6433	5275	2563	350
Саудівська Аравія	1887	1376	1126	0
Сербія	6639	5800	1398	1174
США	894665	752065	110665	170265
Таїланд	6808	5987	2905	0
Туреччина	28732	27721	575714	статистика не ведеться
Туркменістан	309	272	54	статистика не ведеться
Японія	4002	3457	2193	статистика не ведеться

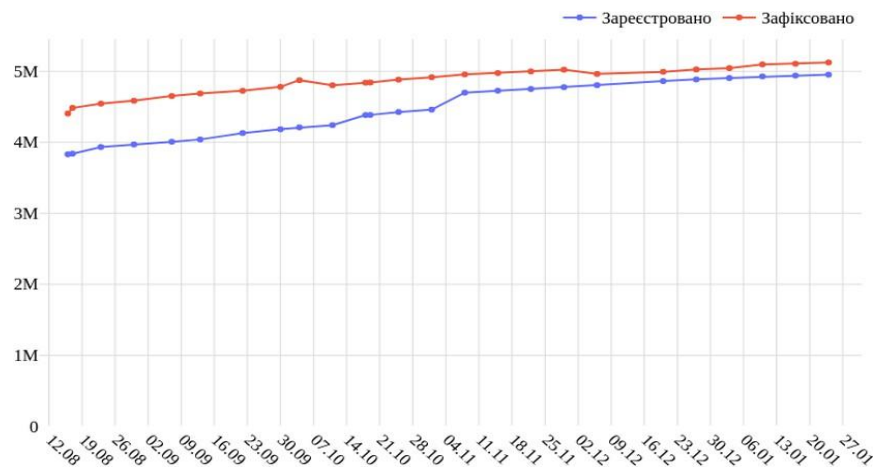

Рис. 2.2. Кількість українців, які шукають тимчасовий притулок за кордоном [75]

Для визначення реальної кількості українців за кордоном держава має вжити такі заходи:

1. Перевірити наявність або розробити методологію оцінки масштабів та динаміки виїзду українців після вторгнення.
2. Виявити причини розбіжностей між українськими та міжнародними даними, враховуючи, що перетини кордону можуть бути маятниковими.
3. Впровадити ефективні механізми обліку громадян за кордоном, удосконаливши систему консульського реєстру.
4. Чітко визначати терміни, як-от «біженці» та «особи, які потребують тимчасового захисту», та проводити роз'яснювальну роботу.
5. Розробити критерії та методологію визначення статусу переміщених осіб відповідно до міжнародних норм і законодавства.
6. Забезпечити тісну співпрацю між державними органами, міжнародними та неурядовими структурами для координації підрахунків та обміну інформацією.

Таким чином, війна суттєво трансформувала міграційні процеси в Україні, створивши безпрецедентні потоки внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном, що безпосередньо впливає на демографічну безпеку держави. Масштабне переселення населення, зростання еміграції та

тимчасові переміщення порушують баланс народжуваності та смертності, призводять до регіональної диспропорції населення та ускладнюють планування соціально-економічної політики. Водночас, відсутність повних та узгоджених даних про міграційні потоки, низька точність статистики щодо незареєстрованих ВПО та біженців створюють додаткові ризики для ефективного управління демографічною ситуацією. Це підкреслює необхідність удосконалення системи обліку населення, методологій збору даних та міжвідомчої координації для підтримки стійкості демографічної безпеки у воєнний період.

2.3. Особливості динаміки демографічних показників у період війни та проблемні аспекти демографічної безпеки України

Демографічні процеси є чутливим індикатором соціально-економічного, політичного та безпекового стану суспільства. У період війни динаміка демографічних показників зазнає різких і часто незворотних змін, які впливають не лише на поточний стан населення, а й на довгострокові перспективи розвитку держави. Війна руйнує звичні механізми відтворення населення, порушує міграційні баланси, змінює вікову та статеву структуру, погіршує показники народжуваності та смертності, а також формує нові соціально-демографічні ризики. Аналіз особливостей динаміки демографічних показників у період війни є важливим для розуміння масштабів людських втрат, соціальних трансформацій і для вироблення ефективної політики відновлення у післявоєнний час.

Однією з ключових демографічних характеристик війни є зростання смертності. Воєнні дії безпосередньо призводять до загибелі військовослужбовців і цивільного населення внаслідок бойових дій, бомбардувань, мінування територій та терористичних актів. Однак непрямі втрати часто є не менш значними. Руйнування системи охорони здоров'я, нестача медикаментів, перевантаження лікарень, погіршення санітарно-

епідеміологічної ситуації та зростання хронічного стресу сприяють підвищенню смертності від хвороб, які в мирний час могли б ефективно лікуватися або контролюватися. Особливо вразливими стають літні люди, діти та особи з інвалідністю. Таким чином, війна впливає не лише на рівень смертності, а й на її структуру, збільшуючи частку передчасних і потенційно запобіжних смертей.

Паралельно зі зростанням смертності у період війни зазвичай спостерігається різке падіння народжуваності. Невизначеність майбутнього, економічна нестабільність, погіршення житлових умов, роз'єднання сімей та психологічні травми знижують готовність людей до народження дітей. Багато сімей відкладають репродуктивні плани, а частина молодого населення вимушено мігрує за кордон або перебуває в зоні бойових дій, що додатково скорочує кількість потенційних батьків. У результаті формується так званий «демографічний провал», наслідки якого можуть відчуватися протягом десятиліть у вигляді зменшення чисельності працездатного населення та зростання демографічного навантаження.

Важливою особливістю демографічної динаміки у воєнний період є масова міграція. Війна провокує як внутрішнє переміщення населення, так і зовнішню міграцію. Мільйони людей змушені залишати свої домівки у пошуках безпеки, що призводить до різкого скорочення населення в одних регіонах і його концентрації в інших. Внутрішньо переміщені особи стикаються з проблемами доступу до житла, роботи, освіти та медичних послуг, що впливає на їхній демографічний та соціальний статус. Зовнішня міграція, особливо якщо вона набуває тривалого характеру, може призвести до втрати значної частини економічно активного та репродуктивного населення, що ускладнює післявоєнне відновлення країни.

Структурні зміни населення є ще одним суттєвим наслідком війни. Через переважні втрати серед чоловіків призовного віку та масову міграцію жінок і дітей змінюється статеві-вікова піраміда. Зменшення частки чоловічого населення призводить до дисбалансів на шлюбному ринку,

зниження рівня народжуваності та зміни сімейних моделей. Водночас зростає частка літніх людей, що посилює процеси демографічного старіння. Такі структурні деформації створюють додаткове навантаження на системи соціального захисту та охорони здоров'я, які й без того перебувають у кризовому стані.

Особливу увагу слід приділити впливу війни на здоров'я населення та очікувану тривалість життя. Хронічний стрес, психологічні травми, посттравматичні розлади, погіршення харчування та умов проживання негативно позначаються на фізичному й психічному стані людей. Навіть після завершення активних бойових дій ці фактори продовжують впливати на смертність і захворюваність, знижуючи середню тривалість життя. Таким чином, демографічні втрати війни не обмежуються лише прямими людськими жертвами, а мають довготривалий характер.

Війна також трансформує соціальні інститути, що безпосередньо пов'язані з демографічними процесами. Інститут сім'ї зазнає серйозних випробувань через розлуку, втрати близьких, економічні труднощі та зміну гендерних ролей. Освітня система, порушена війною, впливає на формування людського капіталу та майбутню демографічну поведінку молоді. Ринок праці зазнає дефіциту робочої сили в одних секторах і перенасичення в інших, що також відбивається на міграційних і репродуктивних рішеннях населення.

У довгостроковій перспективі демографічні наслідки війни стають одним із ключових викликів для післявоєнного відновлення. Скорочення чисельності населення, старіння, міграційні втрати та погіршення якості людського капіталу вимагають комплексної державної політики, спрямованої на стимулювання народжуваності, повернення мігрантів, підтримку сімей, реабілітацію постраждалого населення та відновлення системи охорони здоров'я. Без урахування демографічного чинника економічне та соціальне відновлення країни може виявитися неповним або нестійким.

До початку повномасштабної війни чисельність населення України

протягом тривалого періоду зменшувалася поступово. Основними чинниками цього процесу були стійкий природний спад населення та від'ємне міграційне сальдо. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 лютого 2022 року в країні проживало 41,1 млн осіб (без урахування тимчасово окупованої АР Крим). В умовах війни демографічні втрати різко прискорилися: у 2024 році Організація Об'єднаних Націй оцінює чисельність населення України в 37,9 млн осіб (рис. 2.3), тоді як за розрахунками Інституту демографії та проблем якості життя НАН України цей показник є ще нижчим – близько 35,8 млн осіб.

Водночас негативні демографічні тенденції були характерні для України ще у довоєнний період. Рівень народжуваності систематично знижувався. Смертність залишалася стабільно високою, що у поєднанні з низькою народжуваністю поглиблювало депопуляційні процеси (рис. 2.4). Середня очікувана тривалість життя у 2019 році складала близько 72 років, з істотною гендерною диференціацією: 67 років у чоловіків та 77 років у жінок.

Рис. 2.3. Чисельність населення України станом на 2024 за даними Фонду ООН у галузі народонаселення [77]

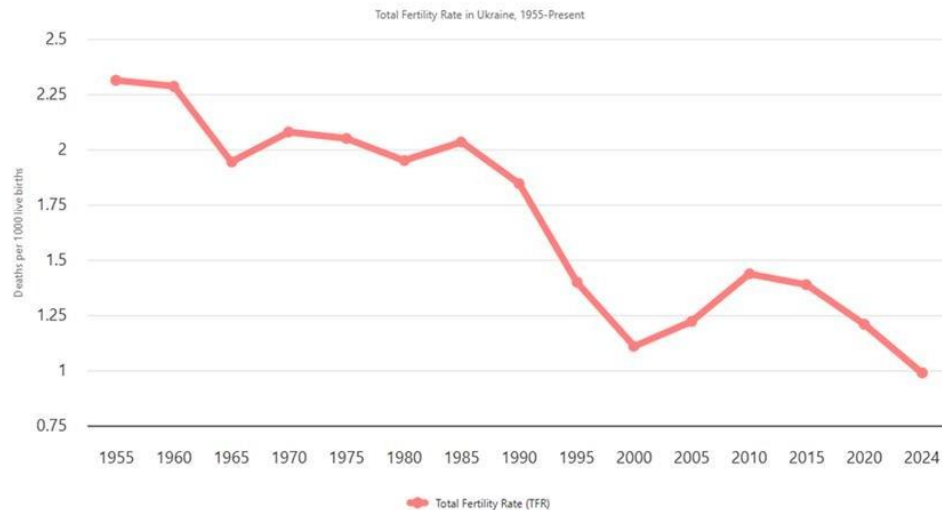

Рис. 2.4. Загальний коефіцієнт народжуваності (TFR) в Україні 1955-2024 роки [19]

На відміну від поступового скорочення народжуваності, зростання смертності в Україні в умовах повномасштабної війни набуло різкого характеру. Якщо до 2022 року надлишкова смертність була пов'язана переважно зі старінням населення, хронічними захворюваннями та недоліками медичної системи, то з початком бойових дій до причин смертності додалися прямі воєнні втрати, зокрема серед цивільного населення внаслідок обстрілів. До непрямих наслідків війни треба віднести обмежений доступ до медичної допомоги, дефіцит ліків, енергоресурсів і тривалий психологічний стрес.

Найбільш загрозливою демографічною тенденцією є різке зростання надсмертності серед чоловіків працездатного віку, зумовлене насамперед бойовими втратами. За даними офіційної статистики, у 2023–2024 роках в Україні сформувалося критичне співвідношення – приблизно троє померлих на одного новонародженого, що є безпрецедентним показником для періоду незалежності та свідчить про глибоке порушення демографічної рівноваги. Такі дані підтверджують входження країни у фазу гострої демографічної кризи, яка вимагає термінових рішень на рівні державної політики.

Для порівняння, у 2021 році співвідношення смертей і народжень становило близько 2:1 – 132,6 тис. народжених проти 349 тис. померлих (рис. 2.5). У 2022–2023 роках демографічний дисбаланс поглибився, а у 2024 році досяг критичної межі – 87 655 народжених проти 250 972 померлих осіб. Це свідчить про стрімкий природний спад населення та поступову втрату демографічного потенціалу країни.

В історичному вимірі в Україні пікове значення населення було зафіксоване у 1993 році – понад 51,7 млн осіб, тоді як станом на 2024 рік чисельність населення України оцінюється на рівні 37,9 млн осіб.

Прогноз науковців щодо стану демографії нашої країни не є втішним. До 2100 року очікується досить тривожна перспектива: чисельність населення України, згідно з аналітичними моделями, може зменшитися до 20,6 млн осіб, тобто вдвічі порівняно з піковим рівнем 1993 року. Така траєкторія відповідає сценарію незмінності негативних трендів – низької народжуваності, високої смертності, тривалої еміграції та старіння населення. Якщо не буде здійснено масштабної демографічної політики, ці прогнози можуть реалізуватися вже у середньостроковій перспективі. Окрему загрозу для демографічної стабільності України становлять втрати цивільного населення внаслідок бойових дій, які, на відміну від звичних демографічних чинників, мають виключно деструктивний і невідновний характер.

Від початку повномасштабної війни у лютому 2022 року масштаби прямих втрат серед мирних жителів набули безпрецедентного характеру для Європи XXI століття. За офіційними даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, станом на лютий 2024 року було підтверджено загибель щонайменше 10 582 цивільних осіб, з них 575 дітей, а також 21 234 поранених. Водночас самі представники ООН визнають, що реальні цифри можуть бути суттєво вищими, адже повна верифікація випадків у зонах активних бойових дій часто неможлива. Значна частина загиблих – це жителі

східних та південних регіонів країни, які піддавалися системним обстрілам, авіаударам, атакам безпілотників та артилерійському терору.

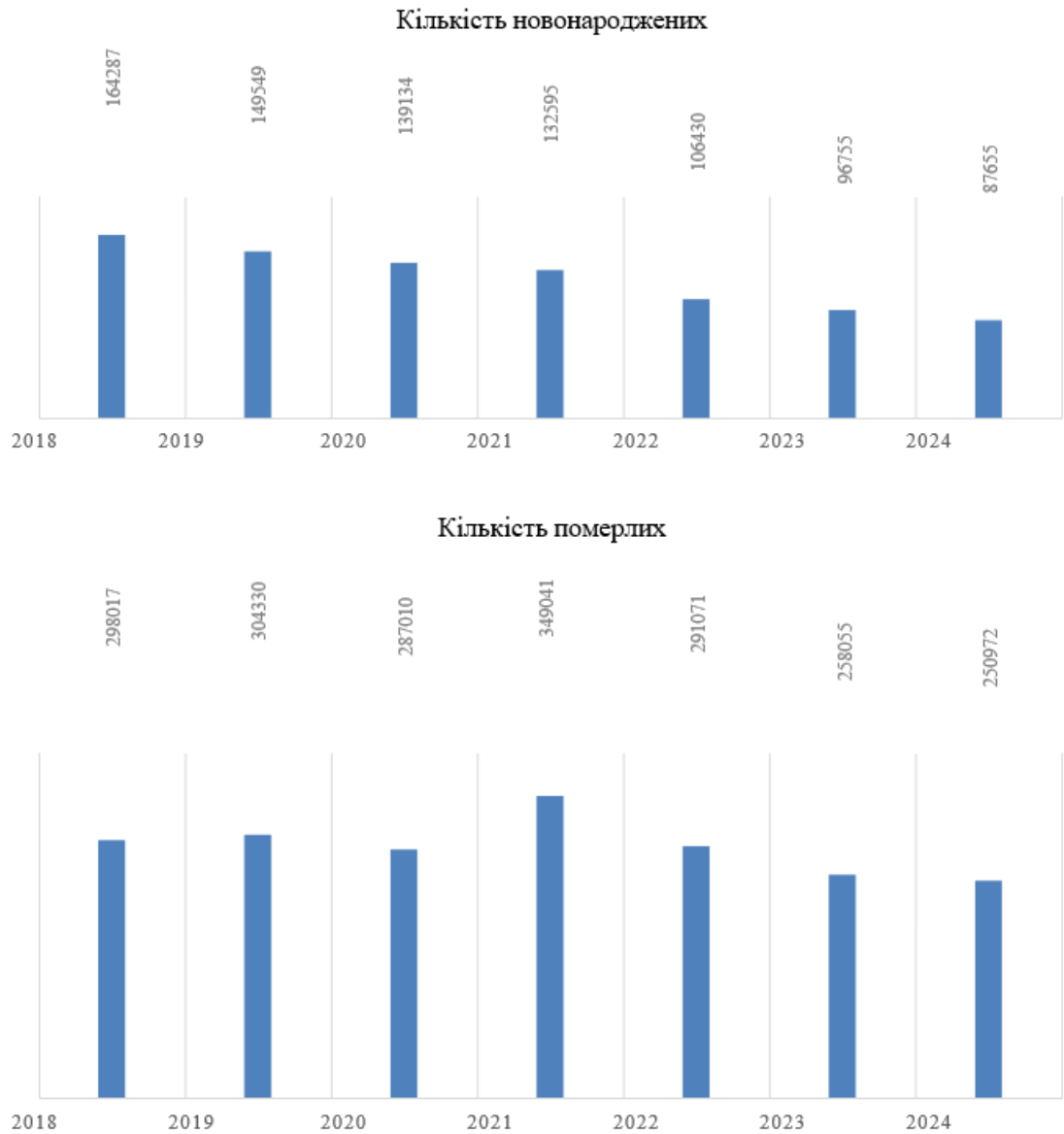

Рис 2.5. Динаміка кількості народжень та смертей в Україні у січні-червні 2018–2024 роках [56]

Найбільше цивільних загинуло в перші місяці війни – у березні та квітні 2022 року, коли бойові дії охопили Київську, Харківську, Чернігівську та Сумську області. Наступні піки припали на періоди активного ракетного

терору – восени 2022 року, під час масованих ударів по енергетичній інфраструктурі, а також влітку 2023 року.

Згідно з даними, протягом 2022 року загинуло 8276 цивільних, а у 2023 році – ще 1944 особи, не враховуючи поранених та зниклих. Таким чином, за два роки активної фази війни втрати цивільного населення склали понад 10 тисяч підтверджених загиблих, що співставно із бойовими втратами у деяких локальних збройних конфліктах ХХ століття. Прямі втрати цивільного населення, зокрема дітей і жінок, мають не лише демографічний, але й глибокий соціальний ефект – руйнування сімей, вихід з життя осіб репродуктивного та економічно активного віку, зростання кількості сиріт, інвалідів, психологічно травмованих осіб.

Ці процеси суттєво впливають на соціально-демографічну структуру населення в регіонах бойових дій: чисельність цивільних у прифронтових громадах скорочується на десятки відсотків, в окремих населених пунктах залишилися лише особи похилого віку або ті, хто не мав можливості евакуюватися. Демографічне спустошення таких територій тягне за собою порушення інфраструктурного балансу, колапс освітніх, медичних і житлово-комунальних послуг.

Отже, втрати цивільного населення під час війни слід розглядати не лише як показник гуманітарної катастрофи, але і як основний фактор формування негативного демографічного тренду. Безпосереднє знищення населення, евакуація, депортації, а також глибокі моральні травми, що демотивують людей створювати сім'ї чи повертатися додому, мають довготривалі наслідки для відновлення демографічного потенціалу України в післявоєнний період.

Таким чином, можна виділити такі проблемні аспекти демографічної безпеки України:

1. Депопуляція населення – стійке перевищення смертності над народжуваністю, що призводить до постійного скорочення чисельності населення.

2. Низький рівень народжуваності – сумарний коефіцієнт народжуваності суттєво нижчий за рівень простого відтворення поколінь.

3. Висока смертність – особливо серед чоловіків працездатного віку, зумовлена хронічними захворюваннями та воєнними втратами.

4. Воєнні втрати цивільного та військового населення – пряме скорочення людського потенціалу.

5. Масова зовнішня міграція – відтік молодого, освіченого та репродуктивного населення за кордон.

6. Ризик неповернення мігрантів – закріплення довгострокових демографічних втрат у післявоєнний період.

7. Демографічне старіння – зростання частки осіб похилого віку та зменшення частки працездатного населення.

8. Порушення віково-статевої структури – дисбаланс між чоловіками та жінками внаслідок війни та міграції.

9. Погіршення стану здоров'я населення – зростання захворюваності, інвалідності та психологічних розладів.

10. Руйнування медичної та соціальної інфраструктури – обмежений доступ до медичних і соціальних послуг.

11. Депопуляція прифронтових і зруйнованих територій – скорочення або зникнення населення окремих громад.

12. Зростання соціального навантаження на державу – підвищення тиску на пенсійну систему, соціальний захист і ринок праці.

Динаміка демографічних показників у період війни характеризується різким погіршенням основних параметрів відтворення населення та глибокими структурними деформаціями. Зростання смертності, падіння народжуваності, масова міграція та зміна віково-статевої структури формують складний комплекс проблем, наслідки яких відчуються протягом тривалого часу. Усвідомлення цих процесів і їх системний аналіз є необхідною передумовою для розробки ефективних стратегій

демографічного та соціально-економічного відновлення у післявоєнний період, що зрештою визначає майбутнє нації.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Удосконалення правового забезпечення демографічної безпеки України в контексті воєнного часу

Після 2014 року демографічна ситуація в Україні різко погіршилася внаслідок збройної агресії РФ, а повномасштабна війна 2022 року спричинила глибокий демографічний шок. Воєнні втрати, масова міграція та різке скорочення народжуваності створили безпрецедентні загрози демографічній безпеці держави. Водночас негативні тенденції існували ще до війни: депопуляція, старіння населення та відтік трудових мігрантів. Упродовж років незалежності інтегральний індекс демографічної безпеки залишався критично низьким, а ключові показники перебували у «критичній зоні» [10]. Попередні стратегії демографічного розвитку не були належно продовжені.

З 2014 року через окупацію територій і вимушене переміщення населення чисельність жителів України істотно скоротилася. Станом на кінець 2024 року прямі демографічні втрати оцінюються приблизно у 10 млн осіб. За даними ООН, населення України зменшилося з близько 45 до 35 млн осіб, при цьому після 2022 року близько 8 млн громадян виїхали за кордон, а мільйони стали внутрішньо переміщеними. Загалом держава втратила до 20% свого демографічного потенціалу. Війна призвела до зростання смертності, різкого падіння народжуваності та деформації статево-вікової структури населення. Сумарний коефіцієнт народжуваності у 2022 році знизився до близько 0,9, а у 2023 році – до 0,7 дитини на жінку, що є критично низьким показником. у найближчі роки Україні загрожує подальший спад народжуваності [20].

Війна загострила й проблему міграції: близько 5 млн українців

перебувають у країнах ЄС під тимчасовим захистом. Масштабною стала внутрішня міграція – станом на березень 2025 року в Україні зареєстровано 4 601 146 внутрішньо переміщених осіб, з яких близько 60% становлять жінки [4]. Внутрішньо переміщені особи переважно зосередилися у центральних і західних регіонах України, тоді як схід і південь, охоплені бойовими діями та окупацією, зазнали різкого скорочення населення. Така просторово-демографічна нерівновага посилює навантаження на приймаючі громади й водночас створює ризики депопуляції окремих територій. Це негативно впливає на економічний розвиток, ринок праці та людський капітал, оскільки скорочується частка працездатного населення і прискорюється старіння нації.

У відповідь на ці виклики у грудні 2024 року було створено Міністерство національної єдності України шляхом реорганізації Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Його ключовим завданням визначено збереження зв'язку з українцями за кордоном та стимулювання їх добровільного повернення, що розглядається як стратегічний чинник повоєнного демографічного й економічного відновлення.

Хоча міністерство не є профільним органом у сфері соціальної чи медичної політики, воно опосередковано впливає на демографічні процеси через управління міграцією. Повернення молоді, сімей і кваліфікованих фахівців має потенціал поліпшити вікову структуру населення, сприяти зростанню народжуваності та відновленню економіки. У грудні 2024 року Міністерство почало працювати над комплексною стратегією реагування на демографічну кризу [24].

Важливим напрямом діяльності Міністерства національної єдності є робота з українцями за кордоном. Спільно з МЗС воно реалізує політику, що виключає будь-який примус до повернення, зосереджуючись на створенні умов для добровільної репатріації. Міністерство спростувало чутки про тиск на біженців і наголосило, що держава прагне підтримувати своїх громадян за кордоном доти, доки вони не будуть готові повернутися. Практичні кроки

включають запуск цифрового застосунку «Unity» та платформи «Ukraine is Home». Ці інструменти покликані забезпечити інформаційну підтримку, консультації та координацію процесів повернення.

У Стратегії національної безпеки України 2020 року наголошено, що спад народжуваності, висока смертність, еміграція молоді та проблеми здоров'я населення підривають людський і воєнний потенціал держави та становлять загрозу її майбутньому [41]. В умовах війни ці ризики набули реального характеру, що перетворило демографічну безпеку на один із ключових пріоритетів державної політики.

Законодавчі засади інтеграції демографічного чинника до системи національної безпеки були закладені ще у Законі України «Про основи національної безпеки» 2003 року [37]. Надалі цей підхід було розвинуто у Стратегіях національної безпеки 2015 та 2020 років, де демографічна криза прямо визначена фактором ризику [41].

Після 2014 року уряд зосередився на міграційній та гуманітарній політиці. Ключовим кроком стало ухвалення Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у 2014 році [32], який визначив правовий статус ВПО, гарантії соціального захисту та умови для їх інтеграції або добровільного повернення. Реалізація прав ВПО розглядається як інструмент збереження людського капіталу та демографічної стійкості держави.

У 2023 році Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року (розпорядження №312-р від 07.04.2023) [52]. Документ спрямований на системне вирішення проблем ВПО та передбачає комплексну державну підтримку на всіх етапах переміщення: від евакуації із зон бойових дій до адаптації у приймаючих громадах і подальшого повернення та реінтеграції після деокупації. Стратегія визначає п'ять ключових цілей: удосконалення механізмів реагування на масове переміщення населення; забезпечення безпечної евакуації та задоволення гуманітарних потреб; сприяння адаптації

ВПО через доступ до освіти, медицини, житла і ринку праці; соціальну інтеграцію переселенців у громади; створення умов для їх безпечного повернення і реінтеграції [49]. Реалізація цих заходів має подвійний демографічний ефект: збереження людського потенціалу всередині країни та формування передумов для відновлення демографічної рівноваги в постраждалих регіонах після війни.

Основи соціально-демографічної політики закріплені в Конституції України. Відповідно до ст. 3 людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю, а ст. 51 гарантує державний захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства [17]. Ці положення формують правову основу підтримки народжуваності та захисту сімей, особливо в умовах воєнного стану.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає захист дітей як загальнонаціональний пріоритет і встановлює обов'язки держави щодо забезпечення прав дитини на життя, здоров'я, освіту та соціальний захист навіть у кризових умовах [38]. Важливими для демографічної безпеки є норми, що забороняють участь дітей у воєнних діях та передбачають надання допомоги дітям, які постраждали від війни.

У свою чергу, Закон «Про соціальні послуги» створює правову базу для підтримки осіб і сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах через воєнні дії, переселення чи окупацію [45]. Він гарантує надання допомоги вразливим категоріям населення, зокрема сім'ям з дітьми, ВПО, людям похилого віку та особам з інвалідністю, що є важливим інструментом збереження людського потенціалу та демографічної стійкості держави.

Після повномасштабного вторгнення Уряд України значно розширив програми соціальної підтримки постраждалих. До базових послуг додано психологічну реабілітацію військових і цивільних, допомогу у пошуку житла для ВПО, патронаж сімей загиблих та зниклих безвісти. Закон «Про соціальні послуги» через соціальний супровід і кризові механізми дозволяє місцевим органам підтримувати сім'ї у складних обставинах, запобігати соціальному

сирітству та захищати інтереси дітей [45].

Ініціатива ЄС Ukraine Facility допомагає Україні долати наслідки війни та проводити реформи. У 2024 році в її межах розроблено План України, який включає демографічні проєкти, пов'язані зі Стратегією 2040 року, зокрема покращення ринку праці та рівня життя [76]. План передбачає: нову політику зайнятості та конкурентні умови праці; розвиток професійної освіти, соціального захисту та охорони здоров'я; розширення програм соціального житла; деінституціоналізацію догляду за особами з інвалідністю та людьми похилого віку; сімейні форми виховання дітей, що залишилися без батьків; забезпечення гендерної рівності; розвиток культури та міжнародних зв'язків. Війна спричинила безпрецедентну внутрішню міграцію. Закон №1706-VII встановлює захист, який має забезпечити держава ВПО: щомісячну адресну допомогу для проживання та комунальних послуг; спрощене оформлення документів, втрачених через війну; доступ до освіти та медицини без місцевої прописки; підтримку зайнятості через служби зайнятості та компенсації для роботодавців; тимчасове житло та програми забезпечення постійним житлом. Правові гарантії та соціальні програми допомагають сім'ям ВПО залишатися в Україні, народжувати та виховувати дітей на контрольованій території, що позитивно впливає на демографічну ситуацію.

Закон України «Про відпустки» забезпечує соціальний захист працюючих батьків, включаючи відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною до трьох років [28]. Він стимулює народжуваність і підтримує материнство навіть в умовах війни.

Законопроект «Про засади державної демографічної політики» (реєстр №11424 від 22.07.2024) пропонує: створення Міністерства демографії для координації демографічної політики та реінтеграції; запровадження Фонду відновлення демографічного потенціалу для фінансування програм стимулювання народжуваності, підтримки молоді та повернення українців із-за кордону; створення міжвідомчої координаційної комісії для комплексного

реагування на демографічну кризу [34]. Прийняття цього законопроекту забезпечить законодавче регулювання демографічної політики, актуальне і після війни.

Закон «Про стратегічну екологічну оцінку» опосередковано впливає на демографічну безпеку, оскільки екологічний стан визначає здоров'я та тривалість життя населення, а отже – демографічні процеси [46].

Війна завдала Україні значних екологічних збитків: забруднено землі вибухівкою, пошкоджено промислові об'єкти та водні мережі, багато територій заміновано. Під час післявоєнної відбудови стратегічна екологічна оцінка дозволить мінімізувати шкоду довкіллю та ризики для населення. Закон про стратегічну екологічну оцінку, адаптований до директиви ЄС 2001/42/ЕС, створює умови для залучення інвестицій і донорських коштів, а екологічно безпечний розвиток сприяє поверненню людей на деокуповані території та зменшенню захворюваності, що позитивно впливає на демографічну стабільність [46].

Безбар'єрність – важлива складова демографічної політики, особливо для людей з інвалідністю, ветеранів і літніх осіб. Національна стратегія до 2030 року (розпорядження №366-р) передбачає шість напрямів: фізичну, інформаційну, цифрову, соціальну, громадянську та економічну безбар'єрність [48].

Ключові аспекти для демографічної безпеки:

1. Фізична безбар'єрність: адаптація житла, транспорту і вулиць для маломобільних груп, що сприяє їх соціальній активності та зменшує міграційні ризики;

2. Соціальна безбар'єрність: підтримка інтеграції ветеранів і дітей з особливими потребами, інклюзивна освіта та реабілітація [48];

3. Економічна безбар'єрність: спрощене працевлаштування людей з інвалідністю, «розумне пристосування» робочого місця, субсидії та квоти для роботодавців (Закон №4219-IX від 15.01.2025) [29].

Такі заходи зміцнюють демографічну стійкість, оскільки забезпечують

гідне життя та участь у суспільстві всіх громадян, стимулюють народжуваність і зменшують ризики депопуляції.

Отже, нормативно-правова база демографічної безпеки України у воєнний час комплексно охоплює: соціальний захист сімей і дітей, підтримку ВПО та ветеранів, стимулювання народжуваності, інтеграцію осіб з інвалідністю, міграційну політику та екологічні аспекти, забезпечуючи збереження та відтворення людського потенціалу нації.

Таким чином, щоб удосконалити правове забезпечення демографічної безпеки України, потрібно комплексно впливати на всі ключові складові демографічної ситуації: народжуваність, смертність, міграцію, соціальну інтеграцію, охорону здоров'я та умови для життя населення. Основні напрямки та конкретні заходи можна сформулювати так:

1. Законодавче стимулювання народжуваності та підтримка сімей. Передбачає прийняття рамкового закону «Про державну демографічну політику», який систематизує цілі та заходи держави. Запровадження фінансових стимулів для сімей: збільшення допомоги при народженні дитини, податкові пільги для родин, субсидії для багатодітних сімей. Розробка програм підтримки молодих сімей у сфері житла, працевлаштування та соціальних послуг.

2. Підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Передбачає удосконалення законодавства щодо прав ВПО: гарантія рівних прав із іншими громадянами. Забезпечення соціального захисту. Спрощення відновлення втрачених документів та права на працевлаштування. Створення умов для добровільного повернення на деокуповані території з безпечним житлом та роботою.

3. Інтеграція людей з інвалідністю та ветеранів війни. Передбачає розширення законодавства щодо безбар'єрності. Стимулювання роботодавців створювати робочі місця для осіб з інвалідністю та ветеранів з пораненнями. Розробка програм реабілітації та перенавчання, забезпечення доступу до медичних і соціальних послуг.

4. Міграційна політика. Передбачає створення механізмів для залучення українців із-за кордону, стимулювання їхнього повернення (житло, працевлаштування, соціальні послуги). Інформаційні платформи та цифрові інструменти для підтримки контактів з діаспорою та забезпечення добровільного повернення.

5. Охорона здоров'я та екологічна безпека. Передбачає впровадження стратегічних екологічних оцінок усіх програм відновлення після війни, щоб мінімізувати шкоду довкіллю та вплив на здоров'я населення. Розширення доступу до медичних та психосоціальних послуг для всіх категорій населення, включно з ВПО та ветеранами. Заходи профілактики захворювань та збереження працездатного населення.

6. Міжвідомча координація та інституційний розвиток. Передбачає створення центрального органу виконавчої влади (Міністерство демографії) для координації демографічної політики. Формування міжвідомчих комісій із залученням науковців, експертів і представників соціальних та економічних структур. Моніторинг демографічної ситуації та оцінка ефективності правових заходів.

7. Соціальний захист дітей та молоді. Передбачає законодавче забезпечення захисту дитинства, інклюзивної освіти та заборона участі дітей у воєнних діях. Соціальні програми підтримки дітей у складних життєвих обставинах, включно з ВПО та постраждалими від війни.

Удосконалення правового забезпечення демографічної безпеки України передбачає комплексний підхід: від підтримки сімей і стимулювання народжуваності до інтеграції ВПО та людей з інвалідністю, розвитку міграційної політики, охорони здоров'я та екологічної безпеки. Важливо поєднувати законодавчі ініціативи з інституційним зміцненням, координацією між органами влади та постійним моніторингом результатів, щоб забезпечити стійкість населення та його відтворювальні процеси навіть в умовах воєнного часу.

3.2. Формування та розвиток інформаційних і економічних інструментів забезпечення демографічної безпеки України

Актуальність демографічних викликів зумовлює потребу у дієвих економічних та інформаційних інструментах забезпечення демографічної безпеки. Інформаційні механізми відповідають за збір, аналіз і поширення демографічних даних для обґрунтованих управлінських рішень, тоді як економічні створюють умови для підтримки позитивних демографічних тенденцій. Їх узгоджена взаємодія формує комплексну систему демографічної безпеки України та закладає основу сталого розвитку в майбутньому.

Особливе місце серед інформаційних механізмів посідає система освіти, яка не лише передає знання, а й формує демографічну свідомість, відповідальну репродуктивну поведінку та сприяє збереженню людського потенціалу, що є критично важливим у період демографічної кризи.

Освіта виступає довгостроковим чинником демографічної безпеки. Закон «Про освіту» від 05.09.2017 р. гарантує право кожного на якісну та доступну освіту впродовж життя [36]. У воєнний період держава реалізувала низку заходів для збереження освітнього та демографічного потенціалу:

- дистанційне та змішане навчання – забезпечено безперервність освіти для дітей, ВПО та осіб за кордоном, що підвищує їхні майбутні економічні перспективи;

- підтримка студентів з постраждалих регіонів – дала змогу ВПО переводитися на бюджетні місця, запобігаючи втраті освітнього й інтелектуального потенціалу молоді;

- розвиток інклюзивної освіти – впровадження інклюзивних класів;

- міжнародна мобільність і співпраця – участь у програмах на кшталт Erasmus+ та заходи з повернення студентів і викладачів сприяють утриманню людського капіталу й зниженню еміграційних настроїв.

В умовах війни інвестиції в освіту зменшують ризики «витоку мізків» і

створюють передумови для післявоєнного демографічного та економічного відновлення країни.

Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 «Про Цілі сталого розвитку України до 2030 року» закріплює національну адаптацію Цілей сталого розвитку ООН. Із 17 глобальних цілей щонайменше половина безпосередньо пов'язана з демографічною безпекою, наприклад, подолання бідності, охорона здоров'я, якісна освіта, гендерна рівність, гідна праця та зменшення нерівності [53]. Указом визначено систему індикаторів до 2030 року, які залишаються орієнтирами навіть в умовах війни та були оновлені у 2024 році з урахуванням воєнних втрат.

Серед ключових напрямів реалізації цілей сталого розвитку: підвищення очікуваної тривалості життя, що передбачає розвиток реабілітації поранених, вакцинацію та гуманітарне розмінування територій; розширення доступу до дошкільної освіти через модульні дитсадки та мобільні освітні формати для дітей ВПО; забезпечення гендерної рівності шляхом гендерно орієнтованого бюджетування та протидії насильству, що сприяє утриманню жінок у країні; зменшення бідності та соціальний захист через субсидії, допомогу ВПО та малозабезпеченим з метою мінімізації негативних демографічних наслідків війни. Цілі сталого розвитку інтегровані в демографічну політику як стратегічний орієнтир держави.

Вплив на демографічну безпеку мають і інші нормативні акти. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» через механізм відстрочок захищає багатодітних та одиноких батьків, що сприяє збереженню сімей і демографічного потенціалу [35]. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю» [39] забезпечує медичну, соціальну та професійну реабілітацію поранених, дозволяючи їм повертатися до активного життя.

Охорона материнства і дитинства залишається базовою складовою демографічної безпеки. МОЗ продовжує медичну реформу, зокрема впроваджено неонатальний скринінг на 21 рідкісне захворювання [33], діють програми «Доступні ліки» та підтримки здорової вагітності. Навіть у воєнних

умовах забезпечується робота пологових будинків, вакцинація та високоспеціалізована медична допомога, що прямо впливає на відтворення та збереження населення.

Повномасштабна війна суттєво загострила демографічні проблеми України, спричинивши значні людські втрати, масову вимушену міграцію, падіння народжуваності та погіршення стану здоров'я населення. Водночас ці виклики стимулювали державу піднести демографічні питання до рівня національної безпеки. У середині 2020 року почалося формування цілісної державної демографічної політики як відповіді на воєнні загрози, що закладає правові основи для післявоєнного відновлення та стійкого розвитку.

Важливим напрямом стала трансформація міграційної політики. Стратегія державної міграційної політики України до 2025 року, ухвалена у 2017 р. [51], була орієнтована на регулювання зовнішніх міграцій, підтримку діаспори, стимулювання повернення трудових мігрантів та протидію нелегальній міграції. Після 2022 року акценти було зміщено на утримання працездатного населення та залучення іноземних фахівців для відбудови країни. Держава дедалі чіткіше розглядає міграційну політику як інструмент демографічної безпеки, пропонуючи механізми реінтеграції та підтримки репатріантів, хоча наразі пріоритетом є збереження людського капіталу.

Стратегічні засади демографічної політики доповнюють інші програмні документи. Указом Президента №225/2021 була затверджена Стратегія людського розвитку [42], спрямована переважно на підвищення якості людського капіталу. Натомість у 2023 р. Міністерство соціальної політики підготувало проект Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року, яку схвалено розпорядженням КМУ від 30.09.2024 № 922-р [50]. Документ передбачає два сценарії: інерційний – із різким скороченням населення, та керований – із уповільненням депопуляції й утриманням чисельності населення на вищому рівні. Метою Стратегії визначено забезпечення довготривалого відтворення населення. Для цього окреслено п'ять ключових напрямів: підтримка народжуваності та сім'ї; зниження смертності й

збільшення тривалості життя; досягнення позитивного міграційного балансу через повернення українців і залучення іммігрантів; збалансування регіонального розміщення населення з урахуванням внутрішніх переміщень; адаптація до старіння населення та розвиток активного довголіття. Реалізація цих цілей має мінімізувати демографічні втрати війни та забезпечити основу для стабільного розвитку країни у довгостроковій перспективі.

Стратегія демографічного розвитку України до 2040 року базується на провідних міжнародних підходах до демографічної політики та виходить з того, що демографічні процеси можуть бути як наслідком, так і джерелом глибоких соціальних криз. В умовах збройної агресії саме війна стала ключовим чинником демографічного спустошення країни, тому активна демографічна політика розглядається не лише як соціально-економічне завдання, а як питання національної безпеки. Демографічна безпека України тривалий час перебуває на критичному рівні, і лише системні державні заходи здатні змінити негативні тенденції [9].

План заходів з реалізації Стратегії на 2024–2027 роки є комплексним інструментом стабілізації демографічної ситуації, підвищення якості життя, соціальної згуртованості та розвитку активного довголіття. Він поєднує внутрішні механізми відновлення соціального балансу з політикою залучення потенціалу українців за кордоном і іноземних мігрантів. Пріоритетом визначено досягнення міграційного приросту та скорочення відтоку населення. Передбачено заходи з повернення громадян з-за кордону, вдосконалення документування, розвитку житлової інфраструктури, цифрової взаємодії з діаспорою та підтримки реінтеграції. Окремий блок присвячено співпраці з закордонними українцями й формуванню привабливих умов для професійної самореалізації в Україні, а також залученню іноземних фахівців шляхом модернізації імміграційної політики та інтеграційних програм.

Стратегія також спрямована на зменшення відтоку молоді через підтримку освіти, розвиток соціального житла та стимулювання повернення

студентів. Важливе місце відведено підвищенню народжуваності, зміцненню репродуктивного здоров'я, формуванню сприятливого середовища для сімей з дітьми, а також розвитку системи охорони здоров'я, зниженню передчасної смертності й розширенню доступу до соціальних і медичних послуг для ветеранів, осіб з інвалідністю та людей похилого віку. Реалізація Плану супроводжується чіткими індикаторами, відповідальними органами та строками виконання [50].

Паралельно держава ще з 2014 року реалізує програми підтримки сімей і народжуваності. Після уніфікації та зниження грошових виплат при народженні дитини було запроваджено альтернативні інструменти підтримки: натуральну допомогу «пакунок малюка», програму «Муніципальна няня» для поєднання батьківства з зайнятістю, а також кроки до гендерно збалансованої сімейної політики. Було закріплено право батька на оплачувану відпустку при народженні дитини, що сприяє рівноправному розподілу сімейних обов'язків і підтримці матерів [30].

Починаючи з 2022 року, попри воєнний стан і пріоритетне фінансування оборони, держава зберегла виплату всіх базових соціальних допомог, пов'язаних із народженням і доглядом за дітьми. Це стало важливим сигналом стабільності для сімей. Паралельно обговорювалися довгострокові інструменти стимулювання народжуваності. Зокрема, у 2021 р. було запропоновано концепцію «економічного паспорта українця» – накопичувального фонду для дітей, який мав фінансуватися з рентних доходів і надаватися громадянам після досягнення повноліття. Даний законопроект не був реалізований через початок війни.

На місцевому рівні громади впроваджують власні програми підтримки сімей: додаткові виплати при народженні, муніципальні «пакети підтримки», фінансування програм безкоштовного ЕКЗ. Сукупно ці заходи пом'якшують психологічну й матеріальну невпевненість, яка стримує народжуваність у воєнний час.

Важливу роль у забезпеченні демографічної безпеки відіграє система охорони здоров'я. Політика у сфері репродуктивного здоров'я інтегрована в медичні гарантії: держава фінансує безоплатні пологи, неонатальну допомогу, а з 2023 року – лікування безпліддя методами допоміжних репродуктивних технологій, включно з ЕКЗ [61].

Для цивільного населення критичною стала проблема психічного здоров'я, у зв'язку з чим у 2022 р. запущено Всеукраїнську програму ментального здоров'я за підтримки ВООЗ [5], спрямовану на зменшення довгострокових демографічних втрат.

Соціально-економічна підтримка населення стала ще одним чинником демографічної стійкості. З 2022 р. діють програми прямої грошової допомоги (єПідтримка), розширено доступ до субсидій. Паралельно реалізуються програми стимулювання зайнятості – компенсації роботодавцям, гранти для малого бізнесу, громадські роботи з відбудови. Ці заходи зменшують ризики еміграції, підтримують стабільність сімей і створюють передумови для відновлення народжуваності. Загалом у 2022–2025 рр. Україні вдалося уникнути гуманітарної катастрофи: збережено базові соціальні стандарти, функціонування критичної інфраструктури та систем життєзабезпечення. Забезпечення базових потреб населення – житла, тепла, продовольства – стало важливою складовою демографічної безпеки в умовах війни.

Державна демографічна політика України формується на основі наукових досліджень українських і міжнародних експертів. Провідну роль відіграє Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, який аналізує наслідки війни та розробляє рекомендації для уряду. Дослідження свідчать про критичний рівень демографічної безпеки ще до 2022 року, зумовлений низькою народжуваністю та високою смертністю, а війна лише поглибила ці тенденції [9]. За участі науковців і міжнародних експертів розроблено Стратегію демографічного розвитку України до 2040 року, яка відкидає ілюзію післявоєнного «бемі-буму» та робить акцент на комплексній підтримці сімей, збереженні здоров'я населення і поверненні молоді з-за

кордону. Документ базується на адаптації міжнародного досвіду післявоєнного відновлення, зокрема практик ЄС, Ізраїлю та Польщі [71].

Міжнародні організації визнають масштаб демографічних викликів України. UNFPA наголошує на необхідності інклюзивної сімейної політики, а Kennan Institute позитивно оцінює Стратегію-2040 як реалістичний інструмент пом'якшення депопуляції.

У 2014–2025 рр. держава інтегрувала демографічну складову в систему національної безпеки, ухвалила довгострокові стратегії та реалізує програми підтримки сімей, охорони здоров'я й соціальної стабільності. Демографічна політика набула комплексного характеру і стала ключовим чинником збереження людського потенціалу та післявоєнного відновлення України.

Для формування та розвитку інформаційних і економічних інструментів забезпечення демографічної безпеки України доцільно реалізувати комплекс взаємопов'язаних заходів, які поєднують аналітику, управління даними та фінансово-економічні стимули.

Інформаційні інструменти мають бути удосконалені у таких напрямках:

1. Розвиток демографічної статистики та аналітики (створення єдиної державної демографічної інформаційної системи (народжуваність, смертність, міграція, здоров'я, сім'я); регулярне оновлення демографічних прогнозів із урахуванням воєнних втрат і міграції; запровадження системи індикаторів демографічної безпеки та інтегрального індексу для потреб державного управління).

2. Цифровізація управління (інтеграція демографічних даних з реєстрами (ДРАЦС, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист); використання Big Data для моніторингу міграційних процесів і повернення населення).

3. Освітньо-комунікаційні заходи (включення демографічної тематики до освітніх програм (здоров'я, сім'я, відповідальне батьківство); державні інформаційні кампанії щодо цінності сім'ї, здорового способу життя, активного довголіття; підтримка наукових досліджень і експертних платформ

з демографії).

4. Інституційне забезпечення (посилення ролі профільних органів (можливе створення координаційного центру з демографії); системна взаємодія держави, науки та міжнародних організацій).

Економічні інструменти мають бути удосконалені у таких напрямках:

1. Стимулювання народжуваності та підтримка сімей (підвищення та диференціація допомоги при народженні дітей; податкові пільги для сімей з дітьми та багатодітних родин; розвиток доступних послуг догляду за дітьми (садки, няні).

2. Підтримка зайнятості та доходів (створення робочих місць для молоді та батьків з малими дітьми; гнучкі форми зайнятості та дистанційна робота; підтримка молодіжного підприємництва та самозайнятості).

3. Житлова політика (пільгове іпотечне кредитування для молодих сімей; розвиток соціального й орендного житла; житлові програми для ВПО та репатріантів).

4. Міграційна політика (економічні стимули для повернення українців (гранти, податкові канікули); залучення кваліфікованих іммігрантів; підтримка бізнесу, створеного репатріантами).

5. Інвестиції в здоров'я та довголіття (фінансування профілактичної медицини та репродуктивного здоров'я; розвиток реабілітації та ментального здоров'я; програми активного старіння й продовження трудової активності).

Інтегровані заходи включають ув'язку демографічних цілей із бюджетним і регіональним плануванням; запровадження демографічної експертизи державних програм і законів; створення спеціальних демографічних фондів розвитку; оцінку ефективності заходів за чіткими показниками.

Таким чином, демографічна безпека України потребує не разових рішень, а системної політики, де інформаційні інструменти забезпечують точну діагностику та прогнозування, а економічні – створюють умови для відтворення населення, збереження людського капіталу та повернення

громадян. Саме така модель здатна забезпечити стійке демографічне відновлення країни у післявоєнний період.

3.3. Практичні рекомендації щодо адаптації механізмів державної політики демографічної безпеки до вимог євроінтеграції

Європейська інтеграція України вимагає перегляду державної політики, зокрема демографічної безпеки, яка впливає на економіку, соціальну рівновагу та національну ідентичність. Значення цього зростає через демографічну кризу, спричинену війною, та статус країни-кандидата на вступ до ЄС, що передбачає адаптацію до європейських стандартів.

У стратегіях ЄС демографічні виклики розглядаються як важливі: Висновки Ради ЄС (2020) наголошують на модернізації політики, підтримці сімей, гендерній рівності, балансі роботи та сім'ї, розвитку навичок протягом життя та адаптації міграційної політики [23]. Звіт ЄС (2023) пропонує комплекс заходів: підтримка молоді та сімей, активне залучення літніх людей і покриття дефіциту робочої сили легальною міграцією з урахуванням регіональних особливостей [68].

Для ЄС характерні такі демографічні тенденції: зростання тривалості життя, тривале зниження народжуваності та стабільний позитивний міграційний баланс. Станом на 1 січня 2023 року населення ЄС становило 448,8 млн осіб, найбільша частка припадала на Німеччину, Францію, Італію та Іспанію, тоді як найменш населеною залишалася Мальта [69]. З 2008 року фіксується зниження кількості народжень і зростання середнього віку матерів при народженні першої дитини. Попри спад народжуваності, чисельність населення ЄС за 2003–2023 роки зросла на 4 %, переважно за рахунок міграційного приросту. Найвищі темпи зростання населення зафіксовано у Люксембурзі, Мальті, Ірландії та на Кіпрі [69]. За даними Євростату, ключовим чинником скорочення чисельності населення у зазначений період стала пандемія COVID-19, яка спричинила від'ємний природний приріст

через перевищення смертності над народжуваністю, що знівелювало міграційний приріст. Водночас уже з 2022 року в ЄС зафіксовано відновлення зростання населення, зумовлене поживанням міграції після пандемії та масовим прибуттям громадян України, які отримали тимчасовий захист унаслідок повномасштабної агресії РФ проти України [69].

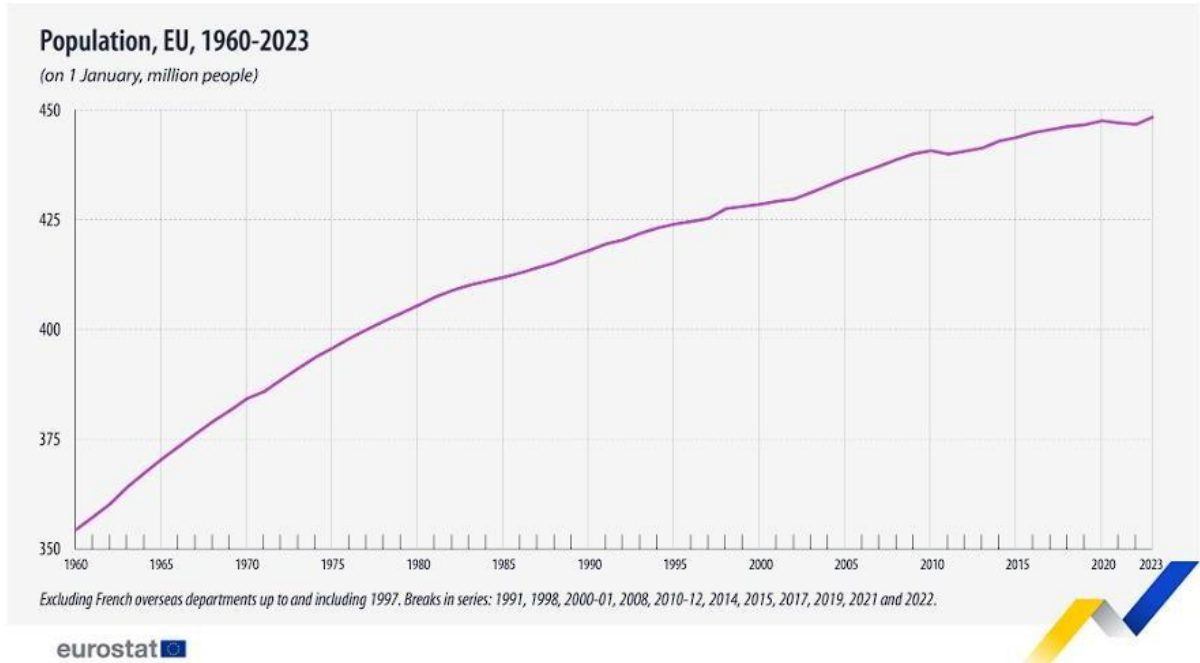

Рис. 3.1. Популяція ЄС у 1960-2023 рр. [26]

З початку 2022 року населення ЄС зростає, але до 2100 року прогнозується скорочення більш ніж на 30 млн осіб, з піком у 2026 році – 453 млн [85]. Найбільше скорочення очікується у Болгарії, Греції, Італії, Латвії, Литві, Польщі та Румунії. Глобально частка Африки зросте до понад третини населення світу, Європи – скоротиться до менше 5%.

У ЄС зберігається низький рівень народжуваності (~1,38 дитини на жінку у 2023), тому країни підтримують сім'ї через податкові пільги, оплачувані відпустки та програму Європейської гарантії для дітей. Старіння населення також зростає: частка 65+ – 21,3%, а 80+ зросте до 15,3% до 2100 року [26]. Політика «активного старіння» залучає літніх людей до економічного та суспільного життя.

Міграція частково компенсує дефіцит робочої сили: у 2022 році видано 3,7 млн дозволів на проживання та 875 тис. заяв на притулок [26]. ЄС підтримує контрольовану імміграцію, боротьбу з нелегальною міграцією, угоди про реадмісію та «блакитну карту» для висококваліфікованих працівників. Для країн походження, таких як Україна, пріоритет – підтримка діаспори та стимулювання повернення мігрантів. Керована міграція сприяє демографічній безпеці, а скорочення надмірної еміграції – стратегічне завдання.

Європейська демографічна політика базується на гендерній рівності, підтримці сімей, балансі роботи і материнства, активному батьківстві та інтегрованій міграційній політиці [73]. Франція, Ірландія та Польща показують, що ефективна політика поєднує фінансову підтримку сімей, доступні дитсадки, оплачувані відпустки та програми для батьків, а також інтеграцію мігрантів.

В ЄС демографічні цілі інтегрують у соціально-економічний розвиток: освіту, гнучкі форми праці, молодіжні програми та активне довголіття. Легальна міграція допомагає компенсувати дефіцит робочої сили.

Для України, що прагне інтеграції до ЄС, важливе впровадження цих стандартів із врахуванням національного контексту. Війна обмежує ресурси для широких соціальних програм, руйнує інфраструктуру та посилює бідність. Демографічна політика ще формується, координація між відомствами слабка, а законодавча адаптація до *acquis* ЄС (гендерна рівність, міграція) поки обмежена.

Структурні виклики – старіння, низька народжуваність, еміграція та відсутність досвіду інтеграції іммігрантів, а також відсутність актуальних статистичних даних. Соціально-психологічні бар'єри включають низьку довіру до держави та недостатнє усвідомлення ролі політики громадянами.

Основні напрями адаптації демографічної політики України до стандартів ЄС:

– інтеграція демографічних цілей у соціально-економічний розвиток;

- імплементація принципу гендерної рівності;
- розвиток інституційної спроможності та координації дій;
- гармонізація трудового, міграційного та соціального законодавства з acquis ЄС;
- комплексна програма репатріації та підтримки діаспори;
- територіально диференційовані заходи для постраждалих регіонів;
- системи довготривалого догляду та активного довголіття.

Вдосконалення управління демографічною політикою потребує міжвідомчої координації, залучення науковців, громадськості та соціальних партнерів, а також прозорості й регулярного моніторингу Стратегії 2040. Цифровізація (інтеграція даних РАЦС і міграційної служби) та перегляд стратегії раз на три роки забезпечують evidence-based підходи.

Необхідно ухвалити Закон «Про засади державної демографічної політики» (№11424) та гармонізувати трудове і міграційне законодавство з acquis ЄС, включно з оплачуваними відпустками, гнучкими формами роботи та антидискримінаційними нормами. У 2022–2023 рр. міграційне законодавство адаптовано до європейських стандартів, посилено ДМС та створено центри для біженців.

Важливим є впровадження біометричних паспортів та інтеграція з європейськими системами. Через масову еміграцію та ВПО пріоритетом є реінтеграція повернутих громадян і залучення діаспори, а також іноземних студентів і спеціалістів для компенсації демографічних втрат. Успішна реалізація цих заходів забезпечить демографічну стійкість України та наближення до стандартів ЄС.

Враховуючи нерівномірний демографічний розвиток, адаптація політики України до стандартів ЄС потребує територіально орієнтованих рішень. ЄС підтримуються депресивні та знелюднені регіони, а Україна має продовжувати децентралізацію, надаючи громадам інструменти для впливу на демографію. Місцеві ради можуть реалізовувати програми підтримки народжуваності, житлові ініціативи для молодих спеціалістів, залучати

лікарів і вчителів у села, а держава стимулює ці ініціативи через співфінансування та методичні рекомендації. Особлива увага – прикордонним областям (Чернігівська, Сумська, Харківська, Волинська, Рівненська), розвиток яких є ключовим для демографічної політики.

Важливим є відновлення постраждалих від війни громад із сучасною інфраструктурою для молодих сімей: житло, енергоефективні технології, заклади освіти та дозвілля. Можна застосувати європейські практики міського планування, зокрема концепцію «15-хвилинного міста».

Соціальна підтримка має охоплювати всі групи населення: сім'ї з дітьми, молодь, літніх людей, ВПО, осіб з інвалідністю. Україна встановила єдиний розмір допомоги при народженні та частково монетизувала «пакунок малюка», розвиває дошкільну інфраструктуру та програми догляду за дітьми, зокрема для ВПО, з використанням підтримки ЄС. Гендерна політика спрямована на зменшення розриву в оплаті праці та стимулювання участі чоловіків у догляді за дітьми.

Старіння населення – серйозний виклик: частка 60+ зростає, народжуваність низька, а війна прискорила втрати молоді. Україна ухвалила стратегії активного довголіття, бере участь у міжнародних ініціативах ООН та ВООЗ, розвиває систему довготривалого догляду на рівні громади і підтримує залучення літніх людей до економіки через підвищення пенсійного віку. Європейські стандарти передбачають не примусову зайнятість, а створення умов для продуктивного довголіття: навчання, боротьба з ейджизмом, підтримка підприємництва. Додатково планується запуск обов'язкової накопичувальної пенсійної системи другого рівня.

Загалом, українська політика у сфері сім'ї, соціальної підтримки та старіння поступово інтегрує європейські підходи, водночас залишається низка завдань для повної відповідності стандартам ЄС.

Попри складнощі, пенсії виплачуються, частково завдяки підтримці ЄС, що демонструє соціальну стійкість і дотримання європейських стандартів навіть у кризу. Для майбутнього членства потрібна координація

систем соцзабезпечення та модернізація ІТ-Пенсійного фонду для обміну даними через EESSI.

Соціальний захист пенсіонерів-ВПО та мешканців окупованих територій забезпечується виплатами та гуманітарними програмами, а після деокупації планується відновлення і компенсації. Адаптація політики старіння передбачає активне довголіття, догляд вдома, навчання протягом життя та підтримку вразливих груп.

Демографічна стабільність також потребує розвитку охорони здоров'я, реабілітації ветеранів, дошкільної та інклюзивної освіти, пропаганди здорового способу життя та фінансово гарантованих соціальних програм. Інтеграція демографічних цілей у стратегії економічного розвитку й відновлення забезпечить системність і довгостроковий ефект. Стратегія 2040 закладає основу для євроінтеграційних зобов'язань і національної демографічної безпеки.

Практичні рекомендації щодо адаптації демографічної політики до євроінтеграції:

1. Координація та управління: створити міжвідомчу раду за участю Мінсоцполітики, МОЗ, Міносвіти, Мінекономіки, ДМС, експертів та громадянського суспільства для узгодження дій і моніторингу реалізації Стратегії 2040.

2. Прозорість і участь: залучати наукові установи, роботодавців, профспілки та громадські організації до формування та оцінки політики; забезпечити регулярні публічні звіти.

3. Цифровізація: інтегрувати дані РАЦС, міграційної служби та інших реєстрів для ухвалення рішень на основі актуальної статистики.

4. Нормативне забезпечення: ухвалити Закон «Про засади державної демографічної політики» та гармонізувати трудове і міграційне законодавство з *acquis* ЄС (оплачувані відпустки, гнучкі форми роботи, антидискримінаційні норми).

5. Міграційна політика: реалізовувати програми реінтеграції

повернених громадян та діаспори, залучати іноземних студентів і спеціалістів; підтримувати легальну трудову міграцію та інтеграцію мігрантів.

6. Соціальна підтримка: забезпечити стабільне фінансування сімейних програм, доступ до освіти, дошкільних закладів і послуг для літніх людей; стимулювати баланс роботи і сім'ї та гендерну рівність.

7. Моніторинг і адаптивність: регулярно переглядати Стратегію 2040, оцінювати ефективність заходів і коригувати політику відповідно до демографічних змін.

Таким чином, для адаптації державної політики демографічної безпеки до євроінтеграційних стандартів Україні слід посилити координацію через міжвідомчі механізми, забезпечити прозорість і залучення науковців, громадських організацій та соціальних партнерів, впровадити цифрове управління демографічними даними, гармонізувати трудове та міграційне законодавство з *acquis* ЄС, розвивати програми підтримки сімей і літніх людей, стимулювати баланс роботи та сім'ї, а також впроваджувати заходи з реінтеграції повернених громадян та легальної трудової міграції, забезпечуючи при цьому регулярний моніторинг і адаптацію Стратегії 2040 відповідно до демографічних змін.

ВИСНОВКИ

У результаті проведення кваліфікаційного дослідження вирішено завдання стосовно узагальнення теоретичних засад публічного управління демографічною безпекою та розробка практичних рекомендацій щодо оптимізації публічної політики України у сфері забезпечення сталого демографічного розвитку.

Одержані в процесі дослідження результати дозволяють сформулювати нижче наведені узагальнення, висновки та рекомендації.

1. Державна політика забезпечення демографічної безпеки є комплексною системою державного управління, спрямованою на протидію демографічним загрозам, забезпечення збалансованого відтворення населення та збереження його якісних характеристик, що реалізується через узгоджені стратегічні й практичні заходи, безперервний управлінський цикл та взаємодію влади, бізнесу й громадянського суспільства, виступаючи важливим інструментом досягнення національних інтересів і сталого розвитку держави.

Сучасна наукова дискусія щодо забезпечення демографічної безпеки у межах державної політики характеризується багатовимірним підходом, інтеграцією різних наукових перспектив та посиленням уваги до міждисциплінарних зв'язків. Демографічна безпека стає центральним елементом не лише соціально-економічного аналізу, але й стратегічних національних програм, що спрямовані на забезпечення стійкого розвитку, адаптацію до глобальних змін та побудову ефективних механізмів реагування на демографічні загрози.

Демографічна безпека України залежить від охорони здоров'я, соціальної підтримки, економічного розвитку та дотримання прав громадян. Скорочення населення, старіння та втрати кваліфікованих кадрів створюють серйозні ризики для національної стабільності. Гарантування демографічної безпеки потребує комплексних заходів: підтримки сімей, розвитку медичної

та соціальної інфраструктури, стимулювання народжуваності та регулювання міграції.

2. Воєнний час суттєво загострює проблеми у сфері демографічної безпеки, висвітлюючи слабкі місця державної політики: зростає мобільність населення, обмежується доступ до базових послуг, посилюються ризики для життя та здоров'я громадян, а державні механізми захисту й управління населенням часто виявляються неефективними. Це підкреслює необхідність оперативного вдосконалення нормативно-правової бази та координації заходів для забезпечення безпеки, стабільності та соціальної підтримки населення в умовах конфлікту.

Війна створила безпрецедентні потоки внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном, що безпосередньо впливає на демографічну безпеку держави. Масштабне переселення населення, зростання еміграції та тимчасові переміщення порушують баланс народжуваності та смертності, призводять до регіональної диспропорції населення та ускладнюють планування соціально-економічної політики. Водночас, відсутність повних та узгоджених даних про міграційні потоки, низька точність статистики щодо незареєстрованих ВПО та біженців створюють додаткові ризики для ефективного управління демографічною ситуацією. Це підкреслює необхідність удосконалення системи обліку населення, методологій збору даних та міжвідомчої координації для підтримки стійкості демографічної безпеки у воєнний період.

3. Демографічна безпека України характеризується комплексом взаємопов'язаних проблем, серед яких депопуляція та низька народжуваність, висока смертність і воєнні втрати, масова зовнішня міграція та ризик неповернення населення, демографічне старіння й порушення віково-статевої структури, погіршення стану здоров'я та руйнування соціально-медичної інфраструктури, що особливо загострюється на прифронтових територіях і призводить до зростання соціально-економічного навантаження на державу.

Динаміка демографічних показників у період війни характеризується різким погіршенням основних параметрів відтворення населення та глибокими структурними деформаціями. Зростання смертності, падіння народжуваності, масова міграція та зміна віково-статевої структури формують складний комплекс проблем, наслідки яких відчуваються протягом тривалого часу. Усвідомлення цих процесів і їх системний аналіз є необхідною передумовою для розробки ефективних стратегій демографічного та соціально-економічного відновлення у післявоєнний період, що зрештою визначає майбутнє нації.

4. Удосконалення правового забезпечення демографічної безпеки України потребує комплексного підходу, що охоплює стимулювання народжуваності та підтримку сімей через фінансові й соціальні механізми, захист і інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю та ветеранів, розвиток ефективної міграційної політики із заохоченням повернення громадян з-за кордону, забезпечення доступної охорони здоров'я й екологічної безпеки, а також посилення соціального захисту дітей і молоді. Важливу роль відіграють інституційні зміни — міжвідомча координація, створення спеціалізованого органу з питань демографії, залучення експертів і постійний моніторинг демографічних процесів, що в сукупності має забезпечити стійкість населення та його відтворення навіть в умовах воєнного часу.

Формування ефективних інформаційних та економічних інструментів демографічної безпеки України має ґрунтуватися на системній політиці, що поєднує розвиток єдиної демографічної інформаційної системи, цифровізацію управління даними, освітньо-комунікаційні заходи та інституційну координацію з економічними стимулами підтримки сімей і народжуваності, зайнятості, житлової та міграційної політики, а також інвестиціями у здоров'я й довголіття населення. Важливо інтегрувати демографічні цілі з бюджетним і регіональним плануванням, запроваджувати демографічну експертизу державних рішень і оцінювати ефективність

заходів за чіткими показниками, що дозволить забезпечити збереження людського капіталу та стійке демографічне відновлення країни в післявоєнний період.

5. Адаптація демографічної політики України до євроінтеграційних стандартів потребує посилення міжвідомчої координації та прозорого управління із залученням науковців і громадянського суспільства, цифровізації демографічних даних, ухвалення базового закону про державну демографічну політику та гармонізації трудового й міграційного законодавства з *acquis* ЄС. Важливими є розвиток програм реінтеграції повернутих громадян, підтримка легальної міграції, стабільне фінансування сімейної й соціальної політики, забезпечення балансу між роботою та сім'єю, а також регулярний моніторинг і коригування Стратегії демографічного розвитку до 2040 року відповідно до реальних демографічних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біль М.М. Управління міграційними процесами в контексті їх впливу на інтелектуально-трудовий потенціал України. Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПП «Інститут економіки, технологій і підприємництва»; Гол. ред. Стельмащук А. М., д.е.н., проф. 2010. № 1, С. 49– 54.

2. Бомко О.І., Мартин О.М. Демографічна безпека як складова національної безпеки України. Управлінські, правові та економічні аспекти забезпечення безпеки життєдіяльності населення і територій: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, курсантів та студентів. Л.: ЛДУ БЖД, 2019. С. 270-272.

3. Верчин Н.Р. Демографічна безпека Львівської області: суспільно-географічні проблеми. автореф. дисерт на здобуття наук. ст. к.геогр.н., Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 20 с.

4. Внутрішньо переміщені особи. Інформаційно-обчислювальний сервісний центр Мінсоцполітики. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vro>

5. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». Державна служба України знадзвичайних ситуацій. URL: <https://dsns.gov.ua/psychologicne-zabezpecennia/realizaciia-projektiv/vseukrayinska-programa-mentalnogo-zdorovia-ti-iak>

6. Генсек ООН закликає світ не допустити війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2850759-gensek-oon-zaklikae-svit-ne-dopustitivijni.html>

7. Грицишена З.О. Виклики для державної міграційної політики в умовах військової агресії. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток».2024. Вип. 8. С. 1-15. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/4412/4447>

8. Грицишена З. О. Державна політика забезпечення демографічної безпеки: характеристика основних понять. Економіка, управління та адміністрування. 2025. № 1(111). С. 156–164.

9. Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. Демографія та соціальна економіка. 2019. №2 (36). С.65–80.

10. Демченко К.О. Демографічна та соціальна безпека України як взаємопов'язані елементи національної безпеки. Економіка та суспільство. 2022. Вип.46. С.11–18.

11. Драган І.В., Драган І.О., Долінченко О.М. Державне регулювання процесів трудової міграції в контексті соціально-економічного розвитку міських агломерацій. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2024. Вип.44. С.212-217.

12. Енциклопедичний словник з державного управління / [укл. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

13. Жукова Н.В. Економічні інтереси сталого розвитку малих міст у системі економічної безпеки держави. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 14 (1). С. 98–103.

14. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням - Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня - 14 червня 2023 року). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnimperemischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya>

15. Інтерв'ю з українцями, які виїхали з країни за даними УВКБ ООН URL: <https://app.powerbi.com/view?r>

16. Керуючі принципи з питань переміщення осіб всередині країни. Економічна та соціальна нарада ООН, 1998. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.html>

17. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1

січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

18. Криштанович М. Ф. Вплив змін в інтенсивності міграційного руху на рівень демографічної безпеки: удосконалення державного управління. Суспільство та національні інтереси. 2024. № 6. С. 430-439. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scntint_2024_6_39.

19. Ланда В., Ревук М. Три важливі демографічні показники. 2023-го народилося найменше дітей за останні 300 років. Texty.org.ua - статті та журналістика даних для людей – Тексти.org.ua. URL: <https://texty.org.ua/articles/112194/try-vazhlyvi-demohrafichni-pokaznyky-2023-ho-narodylosya-najmenshe-ditej-za-ostanni-300-rokiv>

20. Лібанова, Е., Позняк, О., & Цимбал, О. Scale and consequences of forced migration of the population of ukraine as a result of armed aggression of the russian federation. Demography and Social Economy, 48(2), С. 37–57.

21. Ліборейро Х. Країни Європейського Союзу досягли важливої угоди щодо оновлення політики блоку щодо міграції та надання притулку. Euronews. 2023. <https://www.euronews.com/my-europe/2023/06/08/eu-countries-strike-majordeal-on-migration-rules-delivering-the-first-breakthrough-in-yea/>

22. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2023 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

23. Новий стратегічний порядок денний для ЄС. Рада Європейського Союзу. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/>

24. Олексій Чернишов обговорив питання демографічної ситуації в Україні з директоркою Інституту демографії та соціальних досліджень. Міністерство національної єдності України. URL: <https://cutt.ly/CrlAGNbq>

25. Орлова Н. С., Ахмедова О. О. Трансформація економічних, соціальних та трудових відносин в умовах вимушеної міграції населення України. Наукові перспективи. 2024. № 9(51). С. 284–297.

26. Офіційне бюро статистики Європейського Союзу. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/EDN-20230711-1>

27. Писаренко Д. Демографічна політика: проблеми, показники, тенденції. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aafbc8ba-65d1-4c3e-8c6f-14d218a9548d/content>

28. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР : станом на 24 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text>

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю: Закон України від 15.01.2025 № 4219-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20#Text>

30. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною: Закон України від 15.04.2021 № 1401-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-20#Text>

31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text>

32. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII : станом на 4 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> .

33. Про забезпечення розширеного неонатального скринінгу в Україні № 2142 від 01.10.2021 : Наказ Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1403-21#Text>

34. Про засади державної демографічної політики : Проект Закону України №11424 від 22.07.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44571>

35. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

36. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 2 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

37. Про основи національної безпеки України: Закон України №964- IV від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

38. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402- III : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

39. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV : станом на 4 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

40. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

41. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 : станом на 7 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

42. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>

43. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/47/2017>

44. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022>

45. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

46. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>

47. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 : станом на 29 трав. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>

48. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р : станом на 25 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>

49. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-p#Text>

50. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 30.09.2024 № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-p#Text>

51. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р : станом на 19 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text>

52. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 07.04.2023 № 312-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-p#Text>

53. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

54. Сааков В., Рофе Ж. Країни ЄС погодили реформу системи надання притулку. DW. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/kraini-es-pogodili-reformusistemi-nadanna-pritulku/a-65864892>

55. Складові показника демографічної безпеки - запит до: Міністерство економіки. Доступ до правди. URL: https://dostup.org.ua/request/skladovi_pokaznika_diemoghrfich?nocache=incoming-427549#incoming-427549

56. Смертність в Україні утричі перевищує народжуваність у 2024 році. Opendatabot. 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/birth-death-2024-6>

57. УВКБ ООН та Міністерство національної єдності співпрацюють у підтримці вимушено переміщених українців, які залишаються на зв'язку з домом. Агентство ООН у справах біженців. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/news/press-releases/unhcr-and-ministry-national-unity-partner-support-forcibly-displaced>

58. Укрінформ. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну за даними МЗС. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html>

59. Хижняк Л.М., Сичова В.В. Міжнародна гуманітарна допомога громадянам України під час російсько-української війни: значущість і шляхи удосконалення. Суспільство та національні інтереси. 2024. № 4(4). С.1388-1400.

60. Хомишин І. Механізм реалізації державної політики в сфері вищої освіти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2016. № 855. С. 116–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_18

61. Як і де лікуватимуть безпліддя державним коштом: 12 медзакладів

законtrakтовано НСЗУ. Міністерство охорони здоров'я України.
<https://moz.gov.ua/uk/jak-i-de-likuvatimut-bezpliddja-derzhavnim-koshtom-12-medzakladiv-zakontraktovano-nszu>

62. Benefits and entitlements relating to birth and children. (б. д.). Citizens information. URL: <https://www.citizensinformation.ie/en/birth-family-relationships/after-your-baby-is-born/benefits-and-entitlements-relating-to-birth/>

63. Bloom D.E., Canning D., Sevilla J. The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change. RAND Corporation, 2003. С.117-118.

64. Bongaarts J. Human population growth and the demographic transition. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 2009. Vol. 364. P. 2985–2990.

65. Botev N. On the Concept of Demographic Security: A critical synthesis. 2024. №13. P. 45-64.

66. CoE Search - CM. CoE Search - Public Search. URL: <https://search.coe.int/cm/#%7B%22CoEIden>

67. Coleman D. Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. *Population and Development Review*. 2006. Vol. 32(3). P. 401–446.

68. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/en/txt/?uri=celex%3a3200110055>

69. Demography of Europe – 2024 edition. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/demography2024>

70. Esping-Andersen G., Billari F. Re-theorizing family demographics. *Population and Development Review*. 2015. Vol. 41(1). P. 1–31.

71. Family policy in post-war countries: conclusions for ukraine. *Demography and Social Economy*, 54(4), 2024. P.3–20.

72. Goldstone J.A. Demography, environment, and security. *Journal of International Affairs*. 2018. Vol. 56(1). P. 61–83.

73. Migration to the EU: facts, not perceptions. United Nations Western Europe. URL: <https://unric.org/en/migration-to-the-eu-facts-not-perceptions/>

74. McNicoll G. Population and sustainability. *Population and Development Review*. 2019. Vol. 45(1). P. 1-22.

75. Situation Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

76. Ukraine Facility. Міністерство економіки України. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

77. Ukraine. United Nations Population Fund. URL: <https://www.unfpa.org/ukraine>

78. UN Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. 2015. URL : <https://sdgs.un.org/2030agenda>

79. UNDP. Human Development Report 2020: The Next Frontier – Human Development and the Anthropocene. New York, 2020. P. 17-18.

80. UNHCR. The UN Refugee Agency Emergency Handbook URL: <https://www.unhcr.org/asylum-seekers.html>

81. Van Dalen H.P., Henkens K. Population ageing and labour markets. *Oxford Review of Economic Policy*. 2012. Vol. 28(4). P. 713-734.